

A XVI. ÉS XVII. SZÁZADI MAGYAR HISTÓRIÁS ÉNEKEK.

ERDÉLYI PÁLTÓL.

XVI. és XVII. századi epikai irodalmunkról lesz szó e lapokon, melyet közönségesen históriás énekeknek neveznek. Ez alá a közös elnevezés alá fogta már Toldy is az általa három csoportra osztott epikai maradványokat, a regés-, történeti- és bibliai énekeket, utána az elnevezés maig érvényben van, és azt hiszszük marad is. Az énekek divata a XVI. század elején kezdődik és egy századon keresztül, a XVII. derekáig tart, de még akkor sem szűnik meg teljesen, hanem, bár csak töredékeiben, századunkra is eljut. Ez a hosszú idő volt szülője és táplálója a históriás ének-irodalomnak, alatta jelentek meg nagy számmal annak egyes darabjai, alatta érte el tetőpontját virágzása. Ezt a kort képviseli az a tekintélyes irodalom, melyet már eddig is oly gazdagnak ismertek. Ebben voltak kedvelt olvasmányok a históriás énekek és ma ékesen szóló emlékei korunknak nemcsak számszerint, de a maguk értékére is.

Az újabb irodalom szívesen foglalkozik velük. A neki induló bibliographia sikerrel végzi a mentés munkáját, és már eddig is számosat mentett meg. Szívesen foglalkoznak egyes részletes kérdéssel is. A figyelem kiterjed az énekekre és szerzőikre egyaránt. Egyes szerzők nevét érdekes vita útján határozzák meg, a gazdátlan énekek szerzőjét keresik; kutatják a szerzők életviszonyait és vizsgálják az összekötő kapcsolatot, mely általok az egykorú idegen, és az azt megelőző külföldi és a magyar irodalom között meglelhető. Az Akadémia forrásmunkául szolgáló vállalata, a „Régi Magyar Költők Tára“ II. köte-

tében már a XVI. század iróinak kiadását kezdvén meg, az V. kötetig már javában teszi közzé históriás énekeinket jeles tárgyi és nyelvi magyarázatokkal. Mint mindenre, a históriás énekekre is Toldy figyelme fordult legelőbb. Nemcsak a Magyar Költészet Történetében (I. és II. kiad.) szól róluk, de különösen is foglalkozik velük abban a munkájában, mely Zrinyi előtti epikai költészetünket tárgyalja. Zenei tekintetben érdemes munkát végzett Mátray Gábor, ki a XVI. századbeli énekek dallamát adta ki 1859-ben, eleget téve Toldy óhajtásának, ki azokra felhívta a figyelmet.

Ime e kérdésben előzőim, de nem mind. Sokan kutattak még e kérdés területén, és azóta, hogy Toldy rendszeresen foglalkozott velök, ma sok a változás a kutatások eredményei szerint mindabban, a mit ő, mint úttörő nagy fáradsággal és buzgalommal összeállított. Fejtegetései részint megmásultak, részint elavultak, adatai gazdagodtak, kutatásai újabb irányt vettek, egyes kérdései megoldást nyertek, és anyaga öröndetesen megsaporodott.

A végzett munkát tiszteletben tartva én is erre a területre léptem, melyet ismertetni szeretnék, melylyel foglalkozni volna kedvem. Természetes, hogy felhasználom az előttem járók munkája eredményét, és nem szoritkozom tisztán a magam kutatására. Toldy után én már a forgatást végzem és talán megkönynyitem annak a munkáját, a ki utánam vető alá fog szántani — a ki epikai költészetünk történetét óhajtja megírni.

I.

1526 a politikai és irodalmi viszonyok történetében. A XVI. és XVII. századok eszméi, harczi, hangulata, irodalma. A históriás énekek föllépése.

1526-ot szomorúan jegyzi föl a hazai történetírás. A század egyik legnevezetesebb eseményének éve az, mely hazánk immár ezer éves történetében kiemelkedik és fordulópontot képez. Mohács katasztrófája volt a XV. század végén bekövetkezett politikai romlásnak, de egyúttal első szeme az országrontó csapások láncajának és fordulója újabbkori történetünknek. Az erőteljes, hatalmas Magyarország Mátyással a múlté lett és vele háromszáz évre eltűnt az ősi dicsőség. Gyenge utódai alatt felütötték fejüket az érdek, zavargás, polgárháború, erőtelenség, hitszegés. Rohamosan

hanyatlott a nagy király minden alkotása, szertezüllött a fekete-sereg, a hatalom és rend öre, elfecsérlődött az ország vagyona, megstültyedt a királyi tekintély és a politikai hatalom. A pártoskodást még a török fenyegető hadjárata sem békéltette meg, az olygarehia érdekei a nemzetét feledtették és a mohácsi mezőn ásták el a független szabadságot. Szolimán a nemezis képében jelent meg, úgy a hogyan Zrinyi szerepelteti époszában, vagy a mint az énekszerzők felfogása megalkotta. A bosszúálló isten kezében eszközül, a megromlott nemzet ostorául, mely kegyetlen volt és irgalmat nem ismerő. Csapására megrendült az ország és századokkal dicsekedő multunk minden alkotása összedőlt.

Mohács után minden megváltozott. Új élet kelt, új viszonyok köszöntöttek be, új eszmék kezdettek beférkőzni és elhatalmasodni. Az új élet teljesen kiforgatta a régi állapotokat, az új viszonyok kemény igaként nyomták a magyart, az eszmék átalakították nemzeti életünket. Ebben az átváltozásban Mohácsnak legnagyobb része volt. Egy király helyett kettőt ismert, egy úr helyett háromnak szolgált, egy hit helyett többnek áldozott. Ferdinánd és Zápolya, a két új király, ketté szakították az országot, velük együtt a harmadik, a török, lett felettünk úr, és a reformáció megbontotta az egyedüli egységet, mely legalább hitében tartotta össze a széthulló nemzetet. Ulászló és Lajos bár nem voltak erős fejedelmek, de legalább egy, ha gyenge kézben, tartották a kormányt. Ferdinándot bajai elterelték az ország gondjától és viszonyai nem engedték, hogy a felfordult világot helyére zökentse. Zápolya gyenge, erőtelen, a pártosok kegyét kereső volt és a török hatalom árnyékába vonult meg. A főurak magok érdekeit hajszolták, az országéval nem törődtek. Sokkal élesebbek voltak az ellentétek, semhogy ki lehetett volna azokat békíteni, és legkevesebbé János király születése után. Így köszöntött be ránk a két király uralkodása, mely a politikai egységet megtörte. A kettős trón magában hordotta már az összes politikai és társadalmi tényezők átalakulását. Mindenik a főurak támogatására szorult és igyekezett mentől többnek barátságát megnyerni. Az urakat viszont érdek kötötte hozzá és csak addig, míg érdekeik vagy kielégítést nyertek, vagy nem. Azontúl szabadon pártoltak át vagy vissza egyik tróntól a másikhoz. Az a nagyon kevés, kit ez a divatos érdek nem hajtott, ha siratta is az

ország állapotát, nem segíthetett rajta. Az uraknak ezt a helyzetét bár igazolni látszottak a körülmények, de nem tisztázták; és az mindenesetre rontott a nemesi czimer tékintélyén és demoralizálhatta az alsóbb rendűeket. Valóban azok is kezdték magukat úgy viselni, a mint az uraktól látták. A pór helyzete földes urával szemben, szabad költözködési jogának eltörlése után, a Dózsa-lázadásnak még élénk emléke alatt, mindenesetre súlyos volt. Hogy teljes legyen a kép, ne feledjük el a hódító és harácsoló törököt, ne feledjük el Szolimán hat hadjáratát és Buda elfoglalását.

Ilyen volt az új élet, mely magával hozta az új viszonyokat. Az ország nyugati felére a Habsburg trón részéről a nyugati műveltség kezdett hatni, a keleti rész megmaradt patriarchális állapotában, melyet Erdély egyes vonásaiban mai napig megőrzött. Az ország Ferdinánd-párti részén táborozó segédhadak terjesztői lettek a hazájukban divó szokásoknak és multságoknak, melyek között a dözsölés és táncz valószínűleg jelentékeny helyet töltöttek be. A keleti részen lévő magyar legfeljebb csak hallott róluk valamit. A polgárháborúban vagyonnak és életnek nem volt biztossága, nem volt értéke, a folytonos harezok érzéketlenné tették a népet a kegyetlenség iránt, megszoktatták a hűtlenséget és a különféle bűnöket, melyek közt a fölfuvalkodott gög, az érzéki élvezetek, a vallási hitetlenség, politikai hűség, másrészt a pénzvágý, csélesapság stb. voltak a jelentékenyek. A kor énekesei leginkább ezek ellen kelnek ki. A mint a harmincz éves háborúban, vagy a francia forradalom után megtört minden ethikai szabály, mely a rendet összetartotta és megőrizte, úgy nálunk is, az ezen korokhoz sokban hasonlító korban, feltűlkerekedett az erkölcsi világon az állatias, korlátot nem ismerő életmód. A legféktelenebbül törhetett ki és a legnagyobb bűnökre vezethetett. Már most megkezdődhetett az a paráznság, mely ellen a század vége felé élő írók olyan sokszor és olyan erősen keltek ki. A század irodalmának emlékeiben mindenütt ott van a bűnösség tudata és az egész protestáns felfogás azon alapul. Ugy látszik legelőbb a nyugati civilizácziónak csak árnyoldalait ismertük meg és ezután részesültünk áldásaiban. Ez a féktelen élet a felső vidéki német ajkú lakosságot úgy látszik nem mételezte meg. Igaz, hogy az már kívül esett a *siralom völgyén*.

Az elpusztult alvidék minden vagyona és egész kereskedelme a *kolcsos* városokba futott össze. Így lettek azokból *kencses* városok. Autonomiájukat megtartván, a töröktől háborítatlanul, a fejedelem választásába be nem folyva és a polgárháborúk által nem érintve, nyugodtan élhettek. Így egészen más képet mutat a Felső-vidék, mint a Duna-Tisza köze. A felső-magyarországi német városok nyugodtan élhettek és fejlődhettek, nyugodtan vehették át a nyugat haladását, eszméit, ezek között az új vallást. A reformáció, az új eszmék leghatalmasabbja, rajtok került el hazánkba.

Az új élethez, új viszonyokhoz már most az új eszmék között első sorban a protestantismus került. Talán egyetlen a mely általánosan és gyorsan foglalt teret. Az 1517-ben megindult mozgalom tíz évvel később Magyarországon már annyira elterjedt, hogy Ferdinánd szükségesnek látta ellene tiltó rendeletet bocsátani ki. A század közepén már az egész országban ismeretes, sőt már meg is szakad, elválik a lutheranismustól nálunk a kálvinismus, Erdélyben az unitarismus. A hitújítás legnagyobb hatását az irodalomra gyakorolta és azt hatalmába kerítvén, nagy eredményt ért el fölhasználásával. A papok és iskolamesterek írók és könyvnyomtatók voltak egy személyben. Az új hit szolgálatában voltak akár a szószékről hallatták prédikációikat, akár írták énekeiket a pápai foltos hitről, vagy drámai kísérleteiket a papok nőtlenységéről.

Ime a mohácsi veszedelem után elkövetkezett új idő politikai, közéleti és vallási állapota. Ilyenek voltak az új viszonyok és az új hit. Ez az átalakulás így gyorsabb, de erőszakosabb, általánosabb, de hirtelenebb volt. Talán később következik be, mint így elkövetkezett, talán lassabban és egyenetlesebben terjed és emeli hazánkat a nyugati műveltség színvonalára. Ugyis egy századdal maradtunk hátra, Mohács nélkül talán még hátrább maradunk és kitudja mikor hódít az új tudomány és hit.

Igy vezette be a mohácsi katasztrófa a XVI. és XVII. századok történetét, vagy okozván vagy legalább elősegítvén az egyes eseményeket, melyek a korszak irányát megszabták vagy eszméjét tették. Egyenes oka volt az elszakadásnak, elősegítette a hitújítás terjedését. Hatása alatt átalakulván az élet

minden viszonya, forduló pontul jelenik meg a megelőző és elkövetkező idő találkozásán. Milyen alakuláson ment keresztül a nemzet politikai, közéleti, vallási tekintetben, röviden már érintettük. Bemutattuk, hogy nemzeti szabadságunk, közéletünk határozott süllyedésnek indult. Vallási állapotunk nyert-e vagy vesztett-e a hit-újítás által, oly kérdés, melyre feleletet adni vagy egyáltalán nem lehet, vagy csak nagyon egyoldalúan.

A süllyedő politikai viszonyokkal szemben az irodalmi élet határozott emelkedést mutat. Mindenesetre különösnek és érdekesnek látszik, hogy a pártosság tüzetől emésztett, háborúktól elsanyart országban irodalom keletkezik. Mintha meg volna czáfolva amaz ismert latin szójárás, hogy háborúban hallgat a Múzsza. Mindenesetre érdekes, de nem kimagyarázhatatlan. Európában a humanismus ez idő tájt már általánosan hódított és Mátyás révén majd egy félszázaddal előbb nálunk is ismeretes volt. Azonban ez alig hatott a nemzetre, mert szellemben és nyelvben egészen idegen levén, nem szólott az egész néphez, csak egy kis kiváltságos tudós körre szorítkozott. Mikor azonban a magyar ifjak a külföldi egyetemekre kijártak, ott megismerkedtek a humanismus tárgyaival és eszméivel, s hazatérvén, magyar nyelven, a nemzethez szólva kezdték azokat megismertetni, már nem hangzott el szavok hatástalanul. Ezek a fiatal emberek voltak nálunk ez új eszméknek és tárgyakkal apostolai, egyúttal apostolai a hitnek is. E korszak írói legnagyobb részt protestánsok voltak, írók és papok egy személyben. Tanították és magyarázták vallásukat, azt a szószéken, ezt az irodalom útján tevén. A nemzetnek bibliát, zsoltárt, prédikációt, dogma magyarázatokat és énekeket adtak kezébe. Így eszközül használták fel az irodalmat a vallás terjesztésére. Ez a két tényező, a humanismus és protestáns vallási irodalom, csak magyarázza, de nem fejti meg az ellenmondást a nemzet politikája és irodalma között. Az ok tulajdonképen nem is bennök rejlik, hanem másban. A protestáns és nyugati irodalom terjedése már csak okozat, de nem ok arra, hogy ilyen zilált viszonyok között új, életrevaló irodalom keletkezzék.

Ennek oka épen a politikai és társadalmi teljes fejletlenségben lappang. Hogyan? A helyzet megteremti az irodalmat. A vázolt viszonyok közt élő magyar megdöbbsent az események

hatása alatt. Tétovázott, nem tudta mit tegyen, merre forduljon. Egész lelki erejére volt rászorulva, hogy életét tengesse és önként ne siettesse halálát. Lelke támasz és remény nélkül volt. Vigasza hite lett volna, de jó a hír, hogy rég vallott hite hamis, hogy templomában oltár előtt térdelve nem Istent, de bálványt imád, hogy papjaiban nem bízhatik, mert azok más predikálnak, mint a mit hisznek. Meghallja, hogy a pápai foltos hit nem üdvözít, hogy a kegyes élet arra való, hogy a gonosz életet bűnbocsátó levelekkel meggyarapítsa. Meg van tehát támadva azaz egyedüli hatalom is, melyet maga felett változhatlannak és jótevőnek hitt. Meg van ingatva hite és nincs miben bizzék, nincs kihez forduljon. Így áll embertől elhagyatva, esetleg elnyomva, vallásában megingatva, hazafias érzelmeiben megtámadva. Így találja a magyart a protestáns kor, lelki táplálék után epekedve, megromlott vagy kiforgatott erkölcsi alapon, remény nélkül, kétségbeesve. A költői lélek dalba tör ki és elpanaszolja a szivét nyomó bánatot. A nemzet, mely a költő viszonyait érzi, énekét igaznak, szenvedését a magáéval közösnek találja és belőle vigaszt merít, ha más nem. Legalább azt, és az is megnyugtatja, ha már azt mondhatja: hogy mások is így vannak, másokkal is közös sorsom, többen vagyunk, többen a bajt jobban elbirjuk. A megzendült lant köré szívesen sereglenek. A példa vonz s a hazafias bánat egy sereg papot, iskolamestert, deákot, írástudót teszen íróvá.

Igy lesz a protestáns pap íróvá és ily módon ad hazafias keserveinek hangot, de nem elégszik meg azzal, hanem énekében azonnal tanít is, tanítja új vallásának tételeit. Így lett a külföldet megjárt magyar ifjú íróvá. A mit ott kiint látott, olvasott, tanult, leírja, hogy tanítson, példát adjon. A nemzet megismeri az irodalomban irányadóját, vezetőjét, íróaiban lelkipásztorait, hisz nekik, midőn prédikációit olvassa, mikor énekeit hallgatja. A süllyedő közviszonyok így teremtik meg az irodalmat, mely protestánssá és nemzetivé lett első sorban eszméi és felfogása, másodsorban írói által.

A XVI. század vallási irodalmát bibliafordítás, prédikációk, egyházi énekek, dogmatikus munkák stb. teszik. A költői irodalom nem tud megszabadulni a vallásos és moralizáló elemtől még a XVII. században sem, annál kevésbé lehet el nála nél-

kül az előtt. Így megmarad a vallás nyügei közt és nem fejlődik szabadon. Számbavehető kezdete azonban majdnem minden műfajban van. B. Balassa B. a világi dalköltészetet képviseli, Balassi Menyhárt, Papok házassága, Igaz papság tükre az első drámai kísérletek, Ponciánus, Salamon és Markalf, Aesop meséi a prózai elbeszélés, a históriás énekek stb. a verses elbeszélés terén. E műfajok mind, a históriás énekek kivételével, nagyon kevés képviselőt tudnak csak felmutatni és a vallásos irodalom és a históriás ének által egészen sarokba szoríttatnak, de ez a két ág azután annál jobban fejlődik és annál nagyobb számban jelenik meg. Különösen a históriás énekek özönlik el az országot, a mint nyomtatásban vagy kéziratban megjelentek. Valósággal oly nagy számmal tűntek fel, hogy az ember előtt mintegy a föld alól látszottak kibújni, mint fák alján eső után a gomba. Hajlandók vagyunk azt hinni, első pillanatra legalább, hogy ez a műfaj a XVI. század alkotása; alaposabb vizsgálat ki fogja deríteni, hogy e hitünk tisztán a látszaton alapul és nem egyéb könnyen lerontható csalódásnál.

Mielőtt azonban még bármely tekintetben szemügyre vennők a históriás énekeket, vagy amaz előbb említett csalódás megmagyarázásába kezdenénk, szükségesnek tartjuk röviden érinteni történetét és hangulatát a két századnak, mely alatt e műfaj virágzására emelkedik és elhullatja virágait. Érinteni csak azért, hogy így a háttér teljes legyen.

Mint alkalmunk volt látni a mohácsi veszedelem új irányt szabott a politikai- és a közéletnek. Új eszméket vetett a magyar világba. A két érdeket szolgáló politika egyfelől a Habsburg családnak a magyar trónra táplált reményeit igyekezett megvalósítani, de másfelől megakartarta tartani a független Magyarország eszméjét is. Ez volt a kor politikai gondolata. A vallási gondolata a két felekezet szerint egymással ellentétes volt. A katolikusok az országot ért sok romlást a protestantizmus elterjedésének rótták fel, a protestánsok hitbéli ellenségeiket okozták ugyanazért. A közéletben általánossá lett a bűnösség fogalma és azzal a büntetés szükségese voltának tudata.

Ezek a viszonyok átmentek a következő századra, de éle-
sebben alakultak ki, határozott ellentétben jelentkeztek, különösen a vallási kérdésekben. Zápolya halálával csak ő maga tűnt le a

történet színpadáról, de érdekei fiában, és utódaiban tovább éltek, csupán alakjukban változtak meg. Erdély szabadságával összekötötték a magyar nemzet szabadságát és a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. E két gondolat megnemesítette az erdélyi fejedelmek harszait és saját érdekeiket szemmel tartó politikájokat. Ferdinánd halálával viszont, nem szűnt meg a Habsburg háznak rég táplált igénye a magyar koronára, és így utódai, az ő politikáját követvén, fentartották továbbra is a szakadást. De nem csak azt tették. Sőt még nagyobbá, általánosabbá is tették, mert egyrészt pártját fogták a visszaható katholicusnak, mely így hatalomra jutott, másrészt alkotmányellenes uralkodásukkal magok ellen támasztották a magyarság nagy részét. Ily módon az ország másik felét, és Erdélyt még jobban elkésértették, még nagyobb ellenállásra szoritották, és ily módon úgy szólván maguk kapesolták össze az erdélyi fejedelemség ügyét a magyar szabadság és vallás érdekeivel. A Habsburg-ház erejével és hatalmával, a már amúgy is gyengülő erdélyi fejedelemség alig mérkőzhetett. Pártfogója, a török hatalom, segítette, mely, mióta Zápolyának Szolimán fia érdekei megvédésére ígéretet tett, jogot tartott az Erdély és Magyarország ügyeibe való beavatkozásra. Látni való, hogy a XVI. század ellentétei átszármaztak a XVII. századba is, csak hogy más formában. Az egész kort emez ellentétek küzdik keresztül, és a bécsi békétől a szathmáriig majdnem pihenés nélkül állanak egymással szemben, fegyver fegyver ellen, akár nyíltan, akár titokban. Az érdekek tömörülnek és határozott vonásokkal alakulnak ki. Legélesebbé a század végén válnak, a mikor Rákóczi nemes alakjában a bécsi udvarnak komoly és hatalmas ellenfele támad. Ugyan ez idő tájt lett a bécsi udvar és a diván közötti ellentét merevebb: határozott. A török Bécs ellen indult és Szobieszky segítségével nélkül elfoglalja. Az udvarnak számot kellett már most vetni a hódításra törekvő oszmán hatalommal. Így indult meg a felszabadító hadjárat, mely Budának elfoglalásával és a passzaroviczi békével szerencsés véget ért.

Összehasonlítva már most a két század küzdelmét, tapasztaljuk, hogy azok a mindkettőben egyaránt tartósak és hevesek voltak. A XVI-ikban még ki nem tört antireformáció kegyetlensége a XVII. század emlékét még szomorúbbá teszi. Ezek szerint a

kétszáz évet felölelő kor valósággal zord időként viharzott el ősünk feje fölött. Zilált volt a közviszonyokban, kétségessé a magánéletben, elkeseredett és elégtelen sorsával sorsa ellen.

Ezeknek a sivár, pusztai állapotoknak teljesen megfelelő volt a két század hangulata, mely emlékeiben közvetlen erejével maradt meg. A XVI. században általánossá lett a bűnösség tudata, és a büntetés elkerülhetetlen szüksége. E század alkotta meg a bosszúálló isten misztikus fogalmát, melyet esodálatos erővel és puritán protestáns felfogással képzeltek. A gondolat az ó testamentomé és a koré. Amaz a bűneiben elaljasodott zsidó nemzet bosszúzó Jehováját adta, emez ráalkalmazta a maga viszonyaira, melyek a zsidó világra amúgy is nagyon illettek. A zsidó és magyar nemzet sorsa között vont párhuzam eredménye a bosszúzó isten gondolata. A mint a zsidókat büntette Jehova úgy fogja megbüntetni a nemzetet a magyarok istene, ki jó volt nemzetéhez minden időben, de elkeseredett annak megromlásán. A vétkeivel terhelt nemzet valóságosan bizonyosnak tartotta pusztulását, elveszését, a végítélet közeledését.

Lám bűneiért az Isten országokat elveszt
Példa erről nektek Magyarország lehet.

Temesvári J.

Hogy ítélet napja immár közel vagyon,
írja Batizi András és Dobay András, a puritán praedikátor, intvén a „gonosz életűeket“, ugyanazt hirdeti:

Vessetek már véget az gonosz életnek . . .
Ha ezt nem teszitek, mind el kell vesznetek

Isten ostorának tekintett a kor minden csapást, mert erősen érezte bűnös voltát és alig-alig meri kérlelni az isten haragját. Minél ritkább az ilyen fohászkodás:

Vétkeinkért ne verj örökké minket,

de annál gyakoribb a megadás hangja, hogy a régi, bűnös világnak el kell pusztulnia a föld színéről, hogy megérdemeljük uram a te büntetésedet, mert hisz vétkesek vagyunk. Fejet hajtunk szent akaratomnak, és imádunk tégedet, de reméljük kegyelmedet, hogy megszabadítasz minket ellenségeinktől,

mint a zsidókat Heródestől megszabadítottad. A törököt már isten ostorának tekinti,

Török fegyvere lón ily hatalmassá,
Isten azzal méltán is ostorozá,
Mert nagy egyenletlenségünket látá,
Sokképen is bűnünk ötet boszantá

(B. F. M.)

Isten ostorának veszi a pártos megszakadást és jó fejedelemért esdekel (Protestáns magyarok éneke Istenhez jó fejedelemért), mert „Isten szörzése a fejedelemség.“ A kemény zsarnok fejedelmet megbünteti Isten, mint Fáraót, Holofernest, Heródest és a többi, de a bűnös népet rossz fejedelemmel bünteti, mint a zsidókat megbüntette Akhábbal Antiochussal stb.

Csak egy fejedelmetek azért legyen!

Egészen megnyugodva várják a végítéletet, csak arra kérik az Istent, hogy a magyar nemzetet tartsa meg és vezesse ki Kanaánra, mint kivezette a zsidókat. A reménynek egy szikrája is fel-felsillan még: az Isten véghetetlen kegyelmében való bizakodás. Mind bűnösök vagyunk, de nagy a te kegyelmed, és megszabadít a bűntől a Krisztus érdeméért.

Kétség és remény, a végítélet várása és jövendölése, a bűnösségre következő büntetésben való megnyugvás, ezek a gondolatok fejezik ki legjobban a század komor hangulatát.

A XVII. századnak egy hangja van, a fájdalomnak az a panaszos, siránkozó hangja, mely Jeremiás siralmaiból legismertesebb. E kornak emlékeiben keserűbbek a kifakadások, mind élesebben jajong a fájdalom és sötétebb a kétségbeesés. Valóban Jeremiás panaszai hangzanak fel a magyar énekes ajkáról, mintha csak a próféta siratná el a nemzet pusztulását. Ugy látszik, mintha bekövetkezett volna az az idő, az enyészet szigorú ideje, melyet az előző század megjövendölt, mintha bekövetkezett volna a végítélet napja, melyen hét angyal jelenik meg és hétszer fúj bele a trombitába. Méltán is nevezik e korszak énekeit jeremiádoknak. Mindenik jajjal kezdődik és kétségbeeséssel végződik czimeikben is benne van a jaj vagy a siralom. Különösen erősek a reformáció üldözéséből megmaradt énekek, melyekben az elfojtott panasz, elnyomott jajszó még ki sem törhet. El-

következett Sodoma pusztulása, és nincs közöttünk egy istenfélő Lóth!

A jeremiád mellett feltűnik a kurucz dal, de az is oly szomorú, búsongó, fájdalmas. Ez a két ének jellemzi leghivebben a század irányát. Az elveszett magyar szabadságért panaszol a kurucz dal szerzője, az inquisitio kegyetlensége ellen fordul Istenhez az üldözött prédikátor, a bujdosó tanító. Az országra sulyosodó hatalom a nemzeti alkotmányt és szabadságot, s a békekötésekkel megerősített protestáns vallást támadja meg. Ezt a két nyomást érzi legjobban a nemzet, és ezek miatt keseredik el úgy, hogy minden szava, panasza a sérelmekért van, melyet nemzetiségén és vallásán ejtettek. Így leszen a magyarból siró nemzet, a mint egy krónikás nevezte, így születik a sok siralom és jaj.

«Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet,»

«Sűrű könnyhullással sir most Erdélyország»

«Siralom pataka, mely nagyot árada» stb.

Ilyen hangból indulnak ki énekeink, ezek a jeremiádok, melyek igazolni látszanak a „Quaerela Hungariae“ szerzőjének ama mondását: Oly időket élünk, hogy az élők megirigyelik a holtakat. Hasonlót csak a harmincz éves háborúról és az angol forradalomról mondtak.

A milyen megható, ép oly szomorú e két bűnös század, e zord idő hangulata.

II.

Epikánk régi maradványai. Hegedősök, énekeik. A históriás énekek eredete és legrégebb emlékeink.

A históriás énekek a két ismertetett század irodalmában szerepeltek, s mint említettem a XVI. század második negyedében léptek fel és oly gyorsan indultak virágzásnak, hogy csalódásba ejthetnék a vizsgálot, mintha tisztán e század szülöttei és neveltjei lettek volna. Ez a csalódás még jobban fokozódik, és majdnem a bizonyosságra emelkedik ama korszerűség által, mely az énekeket első sorban jellemzi. Emeli még az a jelenség is, hogy a mohácsi veszedelmet megelőző időből vajmi kevés elbeszélő köl-

tészeti emlékünknél van és azok is alig mutathatják föl első pillanatra ama vonásokat, melyek bennök a históriás énekek előzőire utalának.

A legnagyobb csalódás azonban elhinni, hogy akár egy irodalmi ágban, akár valamely uralomra jutott eszmének előkészítője nem volna. A mai drámák első formája a görög tragédia, egyszerű szüreti játékokban bírja előzőjét, a regény első megjelenése a bibliai elbeszélés. Így a históriás énekek sem termettek egyszerre a XVI. században, hanem az előző korok emlékein alapultak, de egészen a század szellemében, a kor minden követelményeinek megfelelően és nagy hirtelenséggel léptek elő. E szerint azok csak akkori formájukban váltak a XVI. század szülötteivé.

Régi nyomaira régi epikánkban akadhatunk. Epikánk régi nyomait mondáinkban és a középkor költői maradványaiban kell keresnünk, vagy az egykorúak feljegyzéseit kell számba vennünk. Krónikásaink megőrizték mondáink emlékét, codexeink, epikánk első alkotásait, bár csak töredékekben, s az egyes feljegyzések oly szükszavúak, hogy nagyon meg kell fontolnunk ítéletünket, ha rájuk véleményt akarunk alapítani.

Hogy mondáink voltak, az már bizonyos. Részben a nagy hun király alakja köré csoportosultak, részben a magyar vezérek és fejedelmek tetteit őrizték meg. Milyen módon voltak feldolgozva, arról semmit sem tudunk. Krónikásaink, kik belőlök írták meg a nemzet ősi történetét száraz, barát prózába foglalták és nem tartottak meg belőlök semmit, a mi krónikájok hitelét rontotta volna. Kivetkőztették formájukból, megfosztották költői vonásaiktól, és mindattól, a mi szerintök nem illett bele az általok leírt igaz históriába. Ily eljárás után esonkán, alaktalanul kerültek el korunkra, annyira eltorzítva, annyira prózaivá téve, hogy méltán tagadhatták meg létezésüket is. Ezekről tehát semmi egyebet nem tudunk csak azt, hogy voltak. Históriás énekeink alapjait hát nem is kereshetjük bennök.

Elbeszélő költészetünk másik csoportja már biztosabb tájékoztatóul szolgál. Középkori költői maradványaink epikai darabjai között megtaláljuk a XVI. századi históriás ének előzőit, azokban az énekekben, melyeket szívesen tulajdonítottak eddig a hegedősöknek és igriceknek. E vélemény azokon a feljegyzéseken épült, hogy az igricek és hegedősök történeti dolgokat éne-

keltek. Galeotti szerint zengték Óriás Loránt regéit, Cuspinianus szerint Kinizsi, Báthori István, Hunyadi János és Mátyás vitézségit. Azonban ezt a véleményt mi alig fogadjuk el, legalább nem azokra a darabokra, melyeket Pannonia megvételéről irt ének kezd meg és Csáti Demeter éneke zár be, melyeket a RMKT. I. kötetében közölt Szilády. Ezeket nem számítjuk hegedős énekeknek, és véleményünk mégsem mond ellent a bizonyos feljegyzéseknek. Mert lehettek énekeink az említett személyekről, mint voltak Szent Istvánról és Lászlóról. A feljegyzések csak általánosságban szólnak. Ezekből a feljegyzésekből értesülünk arról, hogy voltak énekeink, melyek a régi dicsőséget, a nemzeti hősök tetteit tárgyalták. Tudjuk, hogy egészen külön rend, az igricek rendje volt a hivatalos dalszerző. Királyaink jószágot adományoznak a rendnek, megszabják fizetésüket, gondoskodnak róluk. Tudjuk, hogy voltak az egyes uraknak énekeseik, milyen a váci püspök, Báthori volt Galeotti szerint, kiket váraikban tartottak, hogy lakomák felett, temetési és egyéb ünnepélyek alkalmával énekeket mondjanak. Tudjuk, hogy voltak hegedőseink, lantosaink, a kik vándor életet élve, kastélyok termeiben és vásári sokadalmakon pengették hegedűjüket vagy lantjukat. Sőt még arról is maradt följegyzésünk, hogy énekes koldusok is voltak, kik „ének szóval koldulva“ barangolták be az országot, épen mint még ma is. Ezek szerint az adatok szerint a dal és ének elég művelőre és méltánylóra talált őseinknél megerősítvén mintegy, hogy a magyar a mint ma is dalos nép, úgy régen is az volt.

Hogy az igricez és hegedős csak névre különbözött-e vagy az igrice, mint udvari, feljebb tartotta-e a hegedősnél magát, azt nem tudjuk, de hogy a lantos és hegedős, két egymástól külön álló énekes volt, gyaníthatjuk Tinódink ama szokásából, hogy ő e kettőt mindig megkülönbözteti egymástól, magát pedig sohasem nevezi hegedősnek, de mindig lantosnak még neve is Lantos Sebestyén. Még ő maga is lenézőleg szól a csácsogó hegedősökről:

Vitézek ott harminczketten valának,
Kiket sokszor hegedősök csácsogtak.

*Zsigmond király és császár
krónikája. 469—70. sor RMKT
III. 335. l.*

Azonkívül a lant és hegedű is különböző instrumentum volt. A régi hegedű inkább a mai gitár és guzlicza, mandolina stb. hangszerekhez tartozott, a lant (talán koboz) a cziterához és hárfához hasonlított. Mind a két hangszert valamelyes plektron, pöngető segélyével játszották, a mai vonós hegedűt megkülönböztetésül lengyel hegedűnek nevezték. Az énekesek helyét a reformatió dejében valószínűleg a deák töltötte be, és az énekes koldúsok ugyanazon a fokon állhattak, mint a mai „lármás koldusok“, vándor muzsikuskok, a kiket *amusierenderek*nek szoktak egynéven nevezni. Körülbelül ennyit tudunk ezekről a szerzetekről. Mik voltak dalaik, milyen modorban adták elő és hogy dolgozták fel a hazai történet egyes eseményeit, mind e kérdések inkább a találgatás, mint a bizonyos tudás tárgyai. Ha csak egy maradványunk volna is, melyről bizonyosan tudnók, hogy hegedős vagy igric szerzette: már meg volna könnyítve a felvetett kérdések mindenike. Így azonban alig mehetünk tovább a feltételes igazságnál.

A mint hogy eddig sem mentek. Toldy hegedős ének számba veszi középkori epikai maradványainkat, az eddig elmondottak szerint azonban ő is csak találgatott, bár Cuspinian feljegyzése nyújthatna neki arra alapot. E feljegyzés 1530-ból való, tehát már abból az időből, mikor a hegedősök egy megjegyzés szerint (Magyar hegedősök. Vas. Ujs. 1864. 52.) már leszorultak a magyar közélet szinpadáról, s helyöket talán a lantos foglalta el. Thaly Temesvári István deák historiás énekét (1569) a Kenyérmezei diadalról, szintén hegedős éneknek mondja, de eredeti czime históriás ének. „Szabács viadalját“ szintén szeretik annak nevezni (Századok 1872.), de alig tudjuk miből indulnak ki. Galeotti említi ugyan a magyar vitézi énekeket és megmondja, hogy Mátyás azokat nagy kedvtöltéssel hallgatta, de többet nem szól. Elég volna a Galeotti följegyzése és az éneknek Mátyás király uralkodása idején való szerzése, még akkor is, ha nem csak általánosságban vitézi, de határozottan hegedős énekről volna szó? Kézait egyenesen azzal vádolják (Föv. Lap. 1870. 21.), hogy krónikáját a hegedős énekek nyomán szerkesztette, tehát hegedős énekekből. Az eddigi kutatások eredménye csak annyira jogosít fel, hogy Anonymus, Kézai, Márk és Thuróczy krónikái mondai elemeket tartalmaznak vagy mondákat vettek át, de

hogymicsoda forrásból, hegedős énekből vagy hagyományból merítették, azt még nem döntötték el. Az ilyen feltevések mind megjárták addig, míg irodalom-történetünk bölesőjében volt. Ma azonban már nem elégszünk meg hasonló véleményekkel, a melyek talán hizeleghetnek hiúságunknak, dicsérvén érdemén felül őseinket, de nem állanak biztos nyomon. Ép így az is elkopott frázis, hogy Lantos Sebestyén az utolsó hegedős.

Igriczés, lantos, hegedős vagy énekes szerzette kétségen felül álló maradvány tehát még nem ismeretes előttünk a mohácsi vész előtti időből és magukról e szerzetekről is oly keveset és bizonytalan tudunk, hogy nem merjük nekik tulajdonítani azokat az énekeket, melyek a XVI. századot megelőző időből minden valószínűség szerint virágzó epikai költést képviselik. Könnyen elképzelhető, hogy annál kevésbé kereshetjük históriás énekeink előzőit a hegedősök stb. énekeiben, mint azt Toldy tette. Legalább nem addig, míg ezek az énekek hegedős-énekül kétségen felül el nem ismertetnek. Az ilyen találgatások helyett meglevő emlékeinkhez kell fordulnunk, a melyek már tisztán állanak előttünk a különféle vizsgálódásokra. Ily módon egy meglehetősen tetszetős gondolattal lesz szegényebb irodalom-történetünk, de azt a veszteséget kárpótolja egy valószínű tény. Vissza is kell vonódnunk a föltételekben gyönyörködő szokás elől és a józanabb, de igazságosabb kritikai eljárásra vagyunk ráutalva.

Toldy még örömet lelte abban a gondolatban, hogy a históriás ének a régi hegedős dal utóda, s hogy a Pannónia megvétele, szintén hegedős dal. (A magyar költészet története. Pest, 1867. II. kiad. 105. l.) Hogy a Pannónia megvétele, népies alapon készült barátesinálmány, azt még Toldy akkor nem tudta, így könnyen vehette hegedősdal számba. Ma azonban ezt alig tehetnők, épen azért, mert azokról még csak tájékoztató jegyzést sem ismertünk, így magától dől össze a föltevés, hogy a históriás ének a régi hegedős énekből ered. Csak tagadólag tudom bizonyítani, hangsúlyozván, hogy azokat és olyanokat nem ismertünk.

A feltevésekből szerencsésen kibonyolulva, felkeresem a középkor epikai költői maradványait, a mit legelőször teszek vala, ha nem akad utamba Toldy feltétele.

Középkori elbeszélő költészetünk alkalmasint virágzó lehe-

*Toldy igazán
tudta, hogy
a P. h. barátesinálmány
csinálékony
l. d. i. m. 87. l.*

tett, de sajnálattal tapasztaljuk e kérdésben is, hogy nagyon kevés az, a mi belőle ránk maradt, de annál értékesebb. Bármilyen kevés is, de mégis elég arra, hogy nyomra vezessen. Micsoda darabok ezek? Egytől egyig töredékek, egyiknek eleje, másiknak közepe, egy része van meg. A legrégebb a Pannonia megvételéről írt ének, utána sorban, időrend szerint következnek II. Károly király megöletése, Szabács viadala, Siralom ének Both János veszedelmén, Emlékdal Mátyás király halálára, Apáti F. feddő éneke, Beriszló Péter éneke, Geszthy László éneke, bezárja a sort Csáthi Demeter éneke. Ezek történeti énekeink, a melyeket Szilády Áron gondos kiadása magában foglal. (Szilády Á. Csáthi D. három szakos töredékét már 1526 után számítja, nem is mondok ellent, de mivel úgyszólván bezárja azt a sort, mely Szabács viadalával kezdődik, s mert 1538-ig nem ismerek hasonlót, szivesebben számítom még a régiekhez.) Vannak még történetinek látszók ez időből, de azokat inkább lehet himnuszoknak, imáknak stb. tekinteni, mint történeti énekeknek. Ilyenek, a Szt. István, Szt. Lászlóról szólók. Igaz, hogy történeti személyekről beszélnek, de nem epikai módon és hangon. Azokban a nagy és szentté avatott királyok iránt érzett hódolat van kifejezve, de magok a nagy királyok nincsenek beleállítva valamely eseménybe, hol szerepök lehetne és történet esnék meg. Így ezeket nem tekinthetjük himnuszoknál egyebeknek.

A mondott énekekről kettő bizonyos. Az egyik, hogy nem tudjuk határozottan hegedősöktől származnak-e és nem ismerjük meg, csak összevetés után, belső formájukat.

Pannonia megvételével már tisztában állunk az első kérdésre. Barát csinálmány, de népies alapon. Beriszló és Both Péter veszedelméről írt énekeket deákjaik vagy valamelyik hozzájuk közelálló literatus írhatta, Geszthy László és Csáthi Demeter úgy látszik szintén deák-féle emberek voltak, II. Károly megöletéséről írt és Mahomet császár futásáról szóló kétsoros töredékek egészen népies eredetűeknek látszanak. Apáti Ferenczről és az Emlékdal szerzőjéről semmit sem tudunk. Az a kérdés tehát, hegedős, lantos, igricz dalok voltak-e ezek, alig jut valamieskével közelébb a megfejtéshez. A népieseknek látszó darabokat kivéve, a többinek szerzője deák vagy valamely literatus ember, de nem hegedős. Szivesebben nevezném őket lantosok-

nek. Ugy tetszik, mintha a hegedős az életmód után volna adva, a lantos név pedig olyanoknak járna ki, a kik mellékesen foglalkoztak énekszerzéssel vagy énekmondással. Erre látszik utalni, hogy Sebestyén diák, literatus, magát kizárólag lantosnak mondja, de versfejeiben megtaláljuk a deák és a literatus nevet is. A hegedősök csácsogásáról Anonymus emlékezik meg és a lenező kifejezés világosan mutat rá a hegedősnek állására. A literatus és a deák már a XVI. századbeli kifejezések, míg előbb aligha fordulnak elő. Ezek szerint az említett énekek lantosok, diákok, literatusokéi, a hegedősöknek legfeljebb csak a népiest eláruló kétsoros töredékek maradnak.

Daczára annak, hogy teljes épségben egy ilyen emlékünknél sem állotta ki az évek hosszú sorát, hanem elől vagy utól csonkán, vagy mind e két részén teljesen hiányosan tűntek elő az ismeretlenségből: mégis megőriztek bizonyos, a históriás énekekre jellemző vonásokat. A töredékek, összerakva, megadják az egésznek alakját, és a középrészükben dicsekedő csonkák legáltalább utalnak az előadás formájára. Ily módon megismerünk egyes vonásokat, melyek a históriás énekekben fellelhetők. A Pannonia megvételeéről veszszük a kezdetet, ugyancsak kezdetül szolgálhat Beriszló és Both János siralom éneke is, a végét Geszthy L. és Csáthi Demeter szabja meg, míg a Szabács viadalja és a töredékek, az előadás laposan terjengős volta, pedig egyenesen ráutal a későbbiekre. Milyenek ezek a vonások?

„Az Emlékezzenek régiekkel kezdet — a mint Szilády mondja — egészen természetes bevezetésül szolgál históriás énekeinknek.“ Valóban az az általánossá vált megkezdési mód, hogy erről vagy arról, emlékezném, emlékezzünk s más eféle kifejezések, eredeti első formáját a Pannonia megvétele című ének bevezető sorai adják meg.

Ez éneket ezer öt száz tizenöt esztendőben
Szabalkay Mihály szerzé egy nagy jó kedvében,
Egy Szent-Gyergynek innepének nemes kezdetében.

[Beriszló P. veszedelme
49—51 sor. RMKT.
II. 367 l.]

Nemj a műveltség
későbbi énekei
to
e későbbi

Legyen
sajátosok.

Későbbi
vaz.

Szabács vi.

Geszthy László diák szerzé ez éneket,
Magyarország vala nagy fő szükségében,
Az végek valának mind elveszendőben,
Ezer öt száz huszonöt esztendőben.

[Geszthy László éneke
RMKT. I. 205. l.]

Ez a két végső szakasz egészen ugyanazon a hangon szólal meg, a mint a históriás ének vége. „Egy nagy jó kedvében“ szerzette énekét Szabatkay Mihály, mint Bogáthi F. M., a ki igen koplalt és haragjában volt, vagy akármelyik énekszerző, a ki *Kalotaszegben* vagy egy *sombokorban* írta énekét. Geszthy László írt, mikor „Magyarország volt nagy fő szükségében,“ hasonlóan Varsóczihoz, a ki, mikor énekét versekbe foglalta *az időt Heródeséhez hasonlónak lölé*, vagy rajta kívül akármelyik énekszerző, kit az ország sorsa indított az írásra. Ilyen volt ezeknek a maradványoknak kezdete és vége, milyen volt a tárgyálása, előadása — Szabács viadalján tapasztalhatjuk.

Nem sokat törődik semmivel mással, mint csak a történet eseménnyel és annak részleteivel. Fő szempontja az igaz történet hű előadása, személyeinek és a megtörtént eseménynek becsületes leírása. Költői alakításra azért nem is számít, mert teljesen alárendeli a történeti kidolgozásnak. Innét van, hogy ez is valóságos verses krónika, mint a históriás ének, valamennyi csak van.

Történeti
hűség

Ezek a vonások, melyeket az egyes énekek töredékeiből, a kezdet és vég szokásos formáiban, az előadásnak szigorú történeti formájában találtunk, mind megfelelnek a históriás ének természetének.

A históriás énekek első emlékei tehát azon darabok, melyeket elősoroltunk. Mind az 1526-ig terjedő időből valók és egyesek részleteikben már beválnak históriás énekeknek. Nem hegedős dalok, de úgy látszik epikai költészetünknek második vagy harmadik fejlődési fokán állanak. Elsőül az ősi mondák feldolgozásait lehet számítanunk, másodikul a hegedős énekeket. Ha a hegedős énekek nem egyebek, mint feldolgozott mondák, akkor az említett kétféle fejlődés egybeesvén, a felsorolt énekek másodikul számítandók.

Külföldi irodalmakban a történeti énekek és a mondák

alakulása egészen más, mint a mi énekben. A mondák a történet-írók krónikáiba mentek át és megmaradtak általok a későbbi kor költői számára, kik azután fel is dolgozták és alkották belőlök eposzaikat. Nálunk erre csak a legutóbbi időben jutottak, Vörösmarty — de különösen Arany. A történeti énekek szintén hatalmasan fejlődtek és egy-egy cyklussá tömörülván, megint csak az éposz-költés kezdetévé lettek. Így a Cid-románcozok a spanyol, a Kerekasztal egyes részletei a germán irodalomban. Nálunk a helyzet például egészen olyan volt, mint a mörök és keresztényeké Spanyolországban; a mörök helyett a rokon osman nép vitta csatáját velünk De egy ilyen románcozhős nem fejlődött, legalább ma nem ismerünk olyat. Egyes jelenetek, pl. Szabács viadala, nem maradt énekes nélkül, de hogy azok az énekek, melyek hihetőleg a török-magyar háborúk idejében nagyobb számban készültek, nem csoportosultak akár valamely nevezetes hadi tény, akár valamely kiváló hős köré, az elegendő sajnálatra méltó. Pedig nevezetes csaták, hadjáratok hosszú sora vívatott, akár Hunyadi János, akár Mátyás király idejében, sőt e kiváló hősök bármelyike, vagy vezéreik, hadnagyaik közül a népszerű Kinizsi, beváltak volna egyes románcozok központjái. Még a XVI. században, Temesvár, Drégely, Eger, Sziget, Siklós, Érsekújvár stb. harczi is számtalan éneknek adhattak volna tárgyat, a mint hogy néhánynak adtak is, némelyeket Tinódi meg is énekelt. E török-magyar harcok hosszú korából nem egy énekszerző merített, hogy egyebet ne említsek Szilágyi és Hajmási, Beriszló Péter, Kinizsi Pál kenyérmezei diadaláról szóló stb. énekeknél. Eléggé kár, hogy ez nem történt meg. Toldy Ferencz (Magy. Költ. kézikönyve. Budapest, 1876. I. köt. 211. lapján) a XVI. század históriai költészetében sejt egy ilyenféle kialakulást, de alig valószínű, alig egyéb sejtelemnél. „A XVI. század históriai költészete, mely némileg egy, számos részletekből álló, bár laza, nagy török-magyar époszt képviselt. . . stb.“ Természetesnek tartom, hogy abban az időben, mikor a magyarság a mindinkább uralomra jutó török nemzettel olyan szoros viszonyban állott, mint a XVI. században, mikor minden lépten-nyomon alkalma volt az énekszerzőnek a két nemzet küzdelmeiből meríteni, természetesnek találom, hogy akkor számos énekünk iratott, a melynek tárgya a török-magyar érintkezésből volt véve.

Hanem azért nem látok egy, *bár laza, török-magyar époszt*. A részletek megvannak, de nem olyanok, a melyekből egy szerencsés kezű szerkesztőnek talán sikerült volna egy egészet kialakítani. Ezek a részletek sem egy nagy esemény köré, sem egy nagy alak köré nem sorakoznak. Mindenik egész magában, befejezett, a nélkül, hogy akár az elején, akár a végén toldást kívánna. Nagy kort ölelnek fel, a legelső töredékek a XV. századból valók, mint az Emlékdal és Szabács viadala, és a XVI. századon keresztül a XVII. század legvégéig terjednek. Tunyogi és Tesla haláluk 1689-ben történt s 1696 körül íratott róluk a két szép ének. Az ilyen hosszúra terjedő időben megjelent egyes énekek, nagyon nehezen tömörülhetnének egy középpont köré, még akkor is, ha ez a középpont akár egy személyes nagyságban, akár egy nevezetes eseményben csakugyan megvolna. Az ének-költészetben nálunk nincs meg. Azok az egyes részletek megmaradnak részleteknek és nem alakúlnak ki sehogyan sem török-magyar époszsza, a mely bár laza lenne is.

A mint nem volt románcz-körünk vagy „bár laza, török-magyar époszunk,” akkor, mikor annak fejlődésére minden összevágott, úgy nem volt sem előbb, sem utóbb, de nem volt másféle költőileg dolgozott mondánk sem. A mi mondáinkat átvette a krónikairó, meg is tartotta, de nem volt, a ki feldolgozza. Egyes történeti énekről hosszú utánjárásra kapunk egy-egy említést, de egyebet alig. Toldi Miklósról szólott az ének, Ilosvai „róla írt énekekre“ hivatkozik. Szilágyi és Hajmási szerzője versét „egy poetának ő versiből írta,” Tinódi Tar Lőrinczről írva, mondja :

Énekbe hallottam, vagy volt, vagy nem volt

Tar Lőrincz, hogy pokolba bement volt stb. stb.

Ezek a régi nyomok visszavisznek egy lettűnt epikai költés korára, melynek emléke csekély számú históriás ének. De látjuk, hogy e korról oly keveset tudunk, s azt is oly határozatlanul. E kérdésben a magyar irodalom-történet hihetőleg még soká fog ingadozni, míg vagy át nem lesz kutatva az egész régi irodalom vagy egy újabb szerencsés fölfedezés meg nem világítja a helyzetet.

Eddigi tapogatózásunk összes eredménye tehát, hogy mondaínik voltak, de költői feldolgozásban nem részesültek, kivéve a Pannónia énekét, hogy történeti ének-költésünk virágzott, mint hegedős-igrices ének és mint históriás ének. A hegedős énekeknek határozott emlékeit nem ismerjük, csak létezésökről van határozott tudásunk, a históriás ének néhány emlékét megőrizte bizonyos öntudatlan gond.

III.

A históriás ének fogalma és sajátágai.

A XVI. században nagy tömeggel föllépő énekirodalomnak tehát az az ősi történeti ének-költés volt előzője, melynek emlékeit ismertettük, melyeknek sorát Pannónia megvétele nyitja meg és Csáthli éneke zárja be. Az ezen alapon kifejlődő irodalom egészen a XVI. századé volt, és pedig annyira, hogy szokásaiban megrögzödvén, a XVII. század változott viszonyai között már nem tarthatott hosszabb életre számot, de a meddig szerepelt, mit sem változott s elejétől mindvégig ugyanaz maradt, a mivé a XVI. század megalkotta. Megalkotta pedig a maga egyszerűségében. S bármilyen czímet ruházott is rá az énekszerző, a históriás ének mindig ugyanaz maradt.

Mindaz a sokféle czím és név, a melyet énekeink viselnek, valósággal minden jelentőség nélkül való. História, krónika és ének mind egyet jelent, mind e háromnak annyi sok jelzője, jeles, szép, igen szép, rövid, siralmas stb. alig egyéb valamely jóhiszemű reklamnál, melyet akár a kiadók, akár a szerzők tettek ki a czímbe. História, krónika, ének nem valamely külön műfaj jelölői, csak külön czímek, melyeket ez irodalom akármely terméke minden válogatás nélkül elfogadhat. Sem az énekszerzők, sem az olvasóközönség nem értett rajtok mást versbe foglalt történetnél. Maguk az énekszerzők és kiadók a legnagyobb önkényvel válogatták a különféle elnevezéseket, sőt néha egygyel meg sem elégedvén, kettővel is diszítették az igénytelen munkákat. Sztárai Miklós a „vizözön históriájáról szép éneket,“ Valkai Hariadenusa pedig valósággal fénytűző czímében, irván : krónika avagy szép históriás ének. A jelzők, szép, jeles stb. szintén nem lénye-

Arbizonny

változott a
16-17. sz. köz.
más elején

Kér és
tartalom

gesek. Enyedi György Gismundája 1582. és 1592. kiadásaiban, históriának és szép históriának van nevezve. A kor szokása volt ilyen ártatlan reklámmal jegyezni meg egyes munkákat. Így a históriáknál is. Irott énekes könyveinkben találjuk a históriai cantio mellett a pulchra jelzöt, egy német kiadás: Vier schöne Historient említ. Valami különbséget azonban mégis tapasztalunk a krónika és história között. A krónika régebbi és már a XVI. század vége felé divatját multá, a historia újabb keletű és általánosabb. Farkas András, Tinódi, Valkai krónikát írtak, az énekszerzők legnagyobb része históriát. Maga a história szó a legtagabb értelemben használtatott verses és prózai munkák címéül. Rosnyai és Haller históriát ír, Oroszhegyi Mihály 1655-ben megjelent munkáját, mely a fenyőfáknak hasznos voltáról tanít, szintén históriának nevezi. Magellona története nyájas história és a különféle verses epikumok szintén csak históriák. Az ének elég szokott volt, de már a XVII. században rövidebb, kiválóan nemzeti tárgyú darabokra használták, a kurucz költészet *vitézi* énekeire vagy a protestánsok üldözése idején a siralmas énekekre, jeremiádokra; és már előbb szerepelt a virágének, a dal címéül. Látnivaló, hogy a tárgyalt irány termékeit minden aggodalom nélkül nevezhetni históriás énekeknek, históriás, szemben *az értelemben vett dal?* vitézi-, siralmas-, virágénekekkel, ének, szemben a prózai históriákkal.

Ebben a névben már a műfaj valóságos meghatározása van kifejezve; mert a históriás ének, ¹ [igaznak tartott] történet versben előadva. Az ének utal a költői, verses formára, a história a történetre és ha megjegyezzük, hogy a történet ezekben rendszeren igaz vagy igaznak tartott, röviden meghatároztuk az elnevezésben magát a műfajt.

A históriás énekek két eleme a történet és a vers. A történet rendszerint igaz, vagy igaznak tartott. A történet eseményt ma is históriának mondja a köznép, míg a költött eseményt, a nem igaz dolgot, mesének. Innen van a mesebeszéd kifejezés hihetetlen előadásra és „szép egy história“-féle kifejezés, melyet megtörtént botrányra szoktak mondani. Az énekszerző azzal a követeléssel lép közönsége elé, hogy a mit elmond el is higgye neki.

¹ Cancionale, azaz *históriás ének*-es könyv.

Régi, lött dolgot jelentek, higyétek, írja a Lévai Névtelen Páris és Görög Ilona históriájában, a ki a czimben „verissimi Trojani excidii causam“ megírását hirdeti. A *lött dolog* számtalanszor fordul elő énekeinkben jelétül annak, hogy az énekszerző megtörtént dolgot, valót, igazat ad. Így :

- Ha nem hisz régen lött, csuda dolgoknak,
(*Töke Ferencz: Spira F. éneke.*)
- Emlékezzünk én uraim régen lött dolgokról,
(*Rusztán császár hist.*)
- Világ kezdetitől lött dolgokról stb.
(*Décsi András.*)
- Sokszor szoltunk az régi nagy időkről,
Kiváltképen világbiró Sándorról,
Cyrus királyról Nabugodnezárról
Ezek után *meglött* jeles dolgokról.

(*Ilosvai P.: Ptolemeus. 481.*
RMKT. IV. 208. l.)

Az énekszerzők a czimben is kiteszik, így Heltai Cancionaléjában Bevezetése szerint „régi, *lött dolgok* vannak írva, a magyar királyokról és egyéb szép *lött dolgokról*,“ Tinódi krónikájában különb-különb időkben és országokban *lött dolgok*, istóriák vagynak stb. stb. Ezekből az idézetekből már nyilvánvaló, hogy az énekszerzők, mindig igaz történetet beszélnek el — igazat a maguk felfogása szerint. Rusztán császár fölfuvalkodásának mesés története épen olyan lett *dolog*, mint Spira Ferencz vagy Páris vagy Nabugodonosor és Nagy Sándor és mások történetei, melyeket a középkor romantikája lovagi világba helyezett át. A két gondolatot egy régi feljegyzés hidalja át. *Argumentum hujus Carminis, mythicum, id est fabulosum est, veri tamen simile, quia res geri potuit.* (Beroald Fülöp Gismundához.) *A vers tartalma* mithoszi, azaz meseszerű, de hasonló az igazhoz, mert a *dolog* megtörténhetett. E szerint tehát az énekekben tisztára csak való, vagy olyan foglaltatott, a mely esetleg megtörténhetett, azaz a valóság színével birt. A valóságnak ilyen értelmezését árulja el Haller a Hármasszázad históriájában, midőn Nagy Sándor históriájáról azt mondja a Bevezetésben : olyanokat is állít ez a könyv, a melyek „noha magokban hihetetlenek, de egyébiránt jó értelemmel ugyan közelít a valósághoz az ilyen írás is.“ Hogy Hallernek ez a *jó értelme* megvolt, szintén maga bizo-

nyitja Bevezetése egy más helyével: „Trója veszedelmét, írja (a harmadik könyv) oly hitelesen, melynél igazabb históriát azon dolgokról akárkitől sem várhatni, mert ez sem a görögöknek nem kedvez, mint Homerus, sem a Latinusoknak, mint Vergilius, hanem az igaz históriát veszi fel. A jó értelemmel bíró Haller igaz históriát ír Colonnai Guido romantikus regénye után. Ilyen felfogással kell értelmezni a régi lött dolgok igazságát, valóságát históriáinkban, így a históriás énekekben is mindentűt, a hol nem történeti ténynyel állunk szemben.

Az énekszerzők rajta is vannak, hogy mindig igazat mondjanak el. Tinódi lelkiismeretessége általánosan ismeretes és hazai történeteinket éneklő énekszerzőink nehánya történetírói számba megyen. Ilosvai hitelességét csak legújabban bizonyította be Szilády Áron. De nem is lehet az máskép, mikor úgy dolgoznak mint Tinódi, a ki sokat járt és fáradott, hogy mennél hübb krónikása legyen történetének, vagy mint Salánki, a ki tanúkra hivatkozik

Azt mondták, kik jól látták szemekkel,
és fel nem vesz olyat énekébe, a miről nem bizonyos:

Kit mi nem olvastunk krónikákban.

(*Hist. Cladis Turcicae ad Nádudvar.*)

Ilosvai is „keveset olvasott róla (Toldiról) krónikákban“ és Nagy Sándort az igaz krónika után írta meg:

Kit igazán szedtünk jó krónikákból.

Heltai szintén az igazságra törekszik, már a maga felfogása szerint. Nagy-Bánkai Mátyás Hunyadi Jánosát ő az 1574-iki debreczeni kiadás után nyomtatta le második kiadásul a Cancionaleban, de rosszul, hibásan, sőt hozzá is toldva egy részt a maga gyenge verselésével. Azt írja róla: „Nem Bonfiniustól csak, hanem az igaz históriákból egybegyűjtetett és egybe szöröztetett.“ A maga betoldásának 36 szakaszában pedig így ír:

Ez okaért ne higyj ember az hízkeldő olasz Bonfiniusnak,
Ki valami hazug szín alatt olaszt csinál Hunyadi Jánosból,
Mert ez az igaz história felőle, légy bizonyos, higgyed jól.

ez már krónika.

RMKT. IV. 277. l.

Horváth András szintén ezt a felfogást szolgálja, mikor Jeremiásra hivatkozik:

Jeremiás írja, nincsen kétség ebben.

Idézeteinket még folytathatnók, de azt véljük elég ebből ennyi. Mindenki tisztán láthatja, hogy a históriás énekszerzők törekvése mi volt — igazat mondani. Hogy ők maguk csakugyan azt is hitték, hogy kész igaznak tartották históriájukat, eléggé kiviláglik előadásmódjukból is, mely egészen történeti, szigorúan az eseményekhez ragaszkodó. Erről azonban más helyütt bővebben.

Az énekszerzők és a közönség jó hizemlése mosolyt kelthet, de megmagyarázható. A mosoly a kort illeti. Énekeiket a versszerzők, mint látni fogjuk, három forrásból merítették: a hazai történetből, a bibliából és az idegen irodalomból. Ha az egykorú eseményeket úgy dolgozza fel az énekszerző, mint Tinódi, Ilosvai, Salánki, Szerdahelyi stb., hogy maga jár utána, tanúktól kérdezősködik, vagy esetleg mint szemtanú maga szerepel, ki fog kételkedni előadása hűségében. Kortársai maguk legtermészetesebb ellenőrei. Hogy ezek csakugyan az igazat írták, fényesen ismerte el a kritika. Vagy a bibliából ír éneket, eszébe juthat, hogy nem ír valót, mikor a szószéken a biblia krisztusi eredetét bizonyítja és védelmezi. És a midőn krónikákból, nyomtatott könyvekből dolgozik, *jól megmunkálván* történetét, eszébe ötlik-e, hogy nem valót ír, legyen bár története olyan, hogy megeshetett, vagy lehetetlen. Alig. A nyomtatott könyvnek még ma is nagy tekintélye van a népnél, mennyivel nagyobb lehetett két-három százévvvel azelőtt, mikor a könyvnyomtatás nálunk oly ritka és költséges dolog volt. Ezek a viszonyok határozzák meg az énekszerző igazságra törekvését. Méltán lehetett meggyőződve története valósága felől, midőn saját fáradsága árán szerezte be adatait, vagy a bibliából és a nyomtatott könyvekből vette tárgyait. Közönsége is méltán hihetett neki, midőn az író saját utánajárására vagy a biblia és a nyomtatott könyvnek tekintélyére hivatkozott.

A históriás énekeknek ez az egyik jellemző vonása, az igazság és az arra való törekvés. Ez ad neki becsét, de ebből következnek azok a tulajdonságai is, a melyek értékét nagyban leszállítják.

Az énekszerző a való igazságot akarván írni, feláldozta a költői alakítást az előadás könnyedebb, élénkebb és mindenesetre művészebb formáját. Krónikási modort vett fel és előadta az eseményeket a mint azok történtek, a nélkül, hogy rajtok bármí

*Nem változtat fel semmit, mert ebben tekintetben kellett volna lenni
szereplésnek, hogy ő a történet helyett „feláldozta” a művészi
formát! De vajon tekintetben mitől nem??*

csekély változtatást tett volna a művésziesség, kerek kompozitio kedvéért. Ilosvai Toldija azért oly hézagos, szaggatott meséjü, mert szerzője keveset olvasott róla krónikákban, és csak azt írta, a mit valónak, megtörténtnek tudott. Tinódi énekei szintén hasonló ok miatt nem kerekedtek ki egészszé, nem lett belőlük sem epikai elbeszélés, a szó nemesebb értelmében, sem éposz. *és kerek, nem volt művészi*

Pedig ő ha akart volna, tudott volna szép költői epikumot írni, különösen Török Bálintról, kihez élete egyrészt kötötte, kihez meleg vonzalommal volt. Neki volt is melegen érző lelke és költői tehetsége, és mégis erőszakot követ el költőiségén, elnyomja, mikor ki akar törni belőle az ura iránt táplált érzés. Hirtelen tér a történetre magára és a megszokott modorban mondja el, hogyan került az a Jedikulába. A kik Mátyásról vagy édesapjáról irtak, mint Göröcsönyi, Bogáthi, Bánkai nem merik elhagyni a históriás ének taposott útját, legfeljebb egy-egy sohajtságban adnak kifejezést a nagy király eltűnt dicsősége fölött érzett fájdalomnak. És így a többi mind. A krónikákból, könyvekből fordító, transscribens, nyomon követi forrását, mert igaz akar maradni. Ha énekeink között mégis találunk egyet-kettőt, melyben bizonyos alakításra bukkanunk, sajnálkozva kell tapasztalunk, hogy ez az érdem nem az énekszerzőké, hanem az eredeti íróké. Giscardus és Gisippus, Kastriot György és Volter, meg a többi néhány költőibb felfogása, nem Enyedi Gy. Szegedi Veres, Bogáthi vagy Istvánfi érdeme, hanem Beroaldé és az ismeretlen szerzőké, mert a fordító az igazságot akarván szolgálni, el nem tér eredetijétől, nem alakít, nem változtat, nem komponál, legfeljebb hosszasan időz egy-egy jelenetnél.

Olyan megrögzötté válik az igazságra való törekvés által a históriás ének belső formája. Egy kis bevezetés, néhány sor vagy strofa kezdi meg az éneket, egy kis befejezés zárja be. A kettő közé van helyezve a tárgy, minden változtatás nélkül, szárazon, gyakran unalmasan és laposan írva, krónikási egyszerűséggel a történethez vagy forráshoz híven adva elő.

Ez a forma állandó, legalább a XVI. században alig találunk alóla kivételt. Csak később találunk rajta némi változtatást. Egy ilyen, mikor az énekszerző helyzetdalt ír. Tunyogi Sámuel és Tésla Mihály éneke ilyen helyzetdalfélék. Bennök maguk a hősök panaszkodnak keserü sorsukról, szomorú halálukról. Elmond-

ják, hogy mint haltak meg, mint vette fejüket a török. Egy kevésbé komikus is, hogy a szerepeltetett vitéz kapitányok maguk keseregjék, már holtuk után halálokat. Másféle alakja az énekeknek, midőn az elmondott történethez, a szerző „Applicatiót“ is ír még. Egészen verses példákka lesznek így az énekek. Sztárai Miklós a „Vizözön históriája“ az egyik.

A vizözön előtt világ állapotja
Mostani időnek lám volt példázattya.

Akkor is gonosz volt a világ, most is. Isten kiönté rá haragját, de megmentette az emberiséget a kegyes Noé által. A gonosz világtól mostan elszakadjunk — írja Sztárai — és Noéval a bárkába szálljunk, azaz: Kövessük Krisztust az ő egyházába, mert Nóé a Krisztus, a bárka az ő egyháza. A másik Felvinczi Györgyé. Az ő története szintén ilyen verses példa. A Jeruzsálemből (édenkert) Jerikóba (a sátán hazája) menő tolvaj (az ember) három lator kezébe esik (ezek: a *test*, a ki csak gonoszra vágyik, a *sátán*, a ki csak ólálkodik, a *világ*, a ki csak hizelkedik.). A három lator 12 sebben (a sebek mind bűnök és pedig: gyilkosság, rút paráznaság, bálványozó vakság, orzó hamisság, gyakori részegség, fene kegyetlenség, fukar fősvénység, szitok, irigység, fertelmes nyelvesség, hamis hitű vakmerőség és mindezeknek anyja, ama rút kevélység) vérbe fagyba hagyja a tolvajt, félholtan (a kárhozat útja), megfosztva (a jók elhagyása). Ekkor megy hozzá az irgalmas szamaritánus (Krisztus), ki az embert szánván bajában (a bűn), egy vendégfogadóba (a szentegyház) viszi, ott megvigasztalja (tanítás), sebeit beköti (a megváltás) és utra valóul két pénzt ad neki (az ó és új testamentum). Ebben a történetben a példázás egészen a végletekig van vive. Valószínű, hogy a prózai példák vitték rá Felvinczit a verses példára.

Az igazságra való törekvés szabja meg a históriás ének stylusát is. Komoly, történeti stílusa van, mely egyszerűen és világosan folyik költői képek és alakzatok nélkül, józanul, nyugodtan, távol van könnyű választékosabb előadástól. Hiányzik belőle bizonyos drámaiság, mely élénkké tenné, nincs meg benne a stylusnak ezer és ezer fordulata, melylyel meg volna törve egyhangúsága, nélkülözi a szemléltetés művésziességét, s a mulattatás eszközeit. Ez utóbbiakra nem is igen volt szüksége. Didak-

tikai iránya komolyságot kívánt és nem akart léhább táplálékot nyújtani a szellemnek, moralizáló természete ellenkezett a mulattatás, szórakoztatás gondolatával és így nem alkalmazta tényezőit sem a stylusban. Tanításra, okulásra törekedett és nem gyönyörködtetésre, legalább nem előkelően arra. Ha beszédjét keveri is a közmondásokkal, ha néhol-néhol egy-egy szikrája pattanna is ki a szellemnek élez képében, mint Appolloniusnál,

Ha mindez dologban semmi sem volna, megérd egy nemtudommal.

az csak önkénytelen. A mi megfér a történeti előadás egyszerű formájában, az erő és a magyaros nyelv, az átlag véve nem hiányzik énekeink stylusából. Különösen nem a kezdő és a befejező részekben, a melyekben az énekes szabadon fakadhat ki kora és viszonyai ellen. Ilyenkor néha fel is melegszi, átfutja alanyi érzésének delejes árama és kifejezésre készíti haragját, gyűlöletét, fájdalmát, keserűségét. Az ilyen helyek között nem egy van, a mely valósággal megragadja az olvasót még ma is, annál élénkebb hatást tett a korabeli olvasóra. Ezekben a részekben mintha kicserélték volna az énekest, egészen más hangot pendít meg, hangulattal szól, neki lendülve ír és stylusának ismeretlen bájait mutogatja. Sajnos, hogy csak egy pillanatig, csak arra, hogy megmutassa, hogyan is tudna írni, ha nem kötné őt a forma, a szigorú történeti előadás.

A históriás ének másik eleme a versalak. Erre kentek eddig legtöbbet, és ennek gyenge, hiányos voltából ítélték el eddig legjobban énekeinket. Szinte köztudatba ment által az örökös *vala, volna* féle rimelés, úgy hogy annak még csak említése is mosolyra fakasztott, és annál jobban visszaretentett minden jó ízlésű embert olvasásuktól. Annyi bizonyos, hogy azok a szegény papok és tanítók nem irtak valami kitünő verseket, nem vitték még csak addig sem a rimelést, mint Gyöngyösi, annál kevésbé irtak oly mesterséges rimeket, mint a debreczeni rím — Kovács. A verselés gyengesége szintén a koré volt, és nem az énekszerzőké. Máskép irt-e Zrinyi és a főrangúak? Bizony nem. Az pedig mindenképen helytelen, hogy az egész kor prozódiajának fejletlenségeért akár egy írónak, akár egy tekintélyes iránynak tudjuk fel a hiányokat. Szenczi Molnár Albert, zsolttárai fordításában, egy lépéssel előre vitte verselésünket. Rövidebb

sorokat alkotott, és szabadabban rimelt. De őt a kényszerítés vitte rá, hogy a szöveget hozzá alkalmazhassa a kész melódiához, melynek nem hosszú, de rövid sorokra volt szüksége. De verselésén nagyon meglátszik a mesterkedés, minden nyomon érezhető, hogy eltért a közszokástól, mely a hagyományos hosszú sorokat művelte, feltűnik, hogy az ő általa megindított irány még soká nem talál követőkre. Pedig Szenczi már a XVII. században élt, sokkal később, mint mikor az énekszerzők megkezdették hosszú sorú versekben írni darabjaikat. Nyilván látszik már ebből, hogy a kor tisztára meg volt elégedve verselőinek modorával és nem kívánczolt új után. A tizenegyes és tizenkettes sorok ma is igen kedveltek, és minden időben szívesen használták azokat. A rímek ellen hangoztatott kifogás alig esik olyan szigorú számításba, ha meggondoljuk, hogy ezeket az énekeket zenekisérettel szokták inkább énekelni, mint szavalni. Különben a magyar nyelv, mint ma is szegény rimű, úgy nem volt gazdag akkor sem, pedig már a rimelést igen elősegíti a magyar asszonáncz törvényesítése. Igaz, hogy a vala és volna rímek egyhangú rácsapása nem nagyon emeli a sorok zenei hatását és rendszerint egyhangúságot okoz, azonban az a volna nem is olyan szerfelett mindennapi, másrészt a vers tudta pótolni a gyenge rimelést, a zenei elemet, magával a zenével. Népda-lainkban is sokszor akad élénk gyenge rim, sőt vannak rímtelen sorok is, de ott is kisegít maga a dallam. Ma mindössze szokatlan, az volna még Gyöngyösié is, és ha az ember gyakrabban olvasgatja az énekeket, nem ritkán jól hangzó rímekre is talál. Toldiban elég jó rimű ez a szakasz:

Óh én vén szakállom, hivatlan vendégem,
 Budára hivatott mostan király éngem,
 Az ifju vitézek megcsufolnak éngem
 Király parancsolta, föl kell mennem énnékem.

(349—352. sor).

Nem szabad egyoldalúan itélni a múlt felett, legkevésbé szabad kiemelni valamely tényt korából. Mindennek a maga korában, a maga környezetében van meg értéke, melyet teljesen elveszt, ha abból önkényesen kiveszszük. Így ezt a rimelést a mai viszo-

nyokhoz mérten meg lehet vizsgálni, meg lehet állapítani fejlődését, de feltétlenül kárhoztatni nem szabad.

A históriás ének verselésének elemeiről egyenkint fogok szólni és pedig a sorokról, azoknak strófákba való csoportosulásáról, a rim használatáról, az alliteráció szerepéről és az akrostichonokról.

Históriás énekeink általános többsége az ütemes magyar verselést követi, csak egy-két régi mértékes versalak üt el a szokásos ütemezéstől. Baranyai Pál a Tékozló fiú históriáját sapphói alakban írta, és pedig jobban, mint Péchi Ferencz. Bár az ő verselése kiemelkedik az általános színvonal fölött, de nem mutatja, hogy sikerült volna neki leküzdeni azokat a nehézségeket, melyeket eléje a fejletlen prozódia halmozott. Teljesen a klasszikai mértékelést vette irányadónak, és azt követve gyakran sértette meg a magyar nyelv fonetikai törvényeit. Alig lehet ezen csodálkoznunk. Hiszen a XVIII. század sem oldotta meg a magyar prozódianak mértékes verselését. Péchy és ő utolsó képviselői a latin verselést követő középkori irodalomnak, mely egyéb példa híján a himnuszok és vallásos énekektől kölcsönözte versei alakját, miután megvetette a népies modort, melyet követni méltósága nem engedett. Kivülök az egész históriás énekirodalom a magyar ütemet, hangsúlyos verselést használta.

A históriás ének az epikai előadás természete szerint a hosszú sorokat kedveli, a melyekben szélesen terjenghet és a beszéd szabad folyását nem köti meg a kimért versalak. Legkedveltebb alakok a tizenegyes és tizenkettes sorok. Amazt Ilosvai (Ptolemeus), Szegedi Veres Gáspár (Titus és Gisippus), Kákonyi (Asverus), Vajda Kamarási (Szép tanóság) és különösen Tinódi használták a legszebben sokad maguk közül, emezt különösen Ráskay Gáspár (Vitéz Francisco) Ilosvai (Toldi) és ezt is Tinódi meg Eleázár históriájának névtelen szerzője művelték társaik között a legszabatosabban. Rövidebb sor a tízes :

Izrael ura Istene mondja,
Szolgája által, ki néktek vallja

(RMKT. II. 158. l. 85—86. s.)

Hosszabb sorok :

Tizenhármas : Tekinté ezt Dávid király megháborodék

Haragjában Dávid király felfuvalkodék

Ő magában, ő szívében csak bosszankodék.

(Biai G. RMKT. III. 254. l. 79—81. sor.)

Tizennégyes: Ez éneket Rómaságnak irt könyvéből ír
 Az ki irta, ő ezekben elméjét gyakorlá,
 Az mint érte az deákból magyarra fordítá
 Egy faluban Dráva mellett versekben foglalá.

(Rusztán császár).

Tizenkilenczes: Az szentírás mondja hogy szoros út vagyon az örök
 boldogságra

Ez szomorúságok által szokott menni ember a vigságra

Erről egy szép példát mondok én is nektek, hallgassatok
 jól reá.

(Apollonius)

Mint a mutatványokból kitetszik, az énekszerzők a hosszú sorokat elég változatossággal tudták felhasználni. De kitűnik az is, hogy nem voltak tisztában a magyar ütemes verssel mindenütt. Gyakran visznek át egy-egy szót a következő ütembe, miáltal a vers jó hangzása szenved. Ezekben a versekben érezzük már a hangsúlyos és nem hangsúlyos tagok magyar fülnek tetsző lebegését, de nem tapasztaljuk, hogy a verselés öntudatos volna, hogy az ütemezés bizonyos ismert törvények szerint történnék. Inkább az énekszerzők füle mérte ezeket a sorokat, mint elméje. A fő súlyt mindig a szótagok számára helyezték és kevéssé az ütemek szabatosságára, innét van, hogy a sorok szótag számra megegyeznek, de az ütemek elhelyezésére nem felelnek meg egymásnak. A tizenkettesben mai verselésünk megkívánja, hogy 3+3+3+3 ütemű sorra a rímelő sor is hasonló legyen, legfeljebb ha a 4+2+3+3 alakot engedi meg. Ilyenre a históriás énekszerző alig gondol. Ismét van, hogy pl. nem egyes szakaszokban, de egész lapokon keresztül nem találunk rímelő sorokban egyértékű ütemezést.

A tizenkettes sorokból álló négyes szakasznak Tinódinál, Ilosvainál egy különös vonását látjuk, hogy az utolsó, negyedik sor tizenkettő helyett tizenhárom szótagot számlál. Ez a jelenség nem egyedüli és néha a tizenegyes szakoknál is előfordul, itt azonban talán inkább gondatlanságból, mint tervszerűen, a hogy azt Timódi használja. Úgy látszik a tizenharmadik szótag a zenei kíséretből maradt a versen. Ez teszi ugyanis a nyugvó pontot a dallamban, és azzal együtt a befejezést.

Az utolsó sor ilyen alakja már hat a strófa szerkezetre is. A sorok különféle kombinálása eléggé változatossá teszi az

*8. nem igaz
 a dallam nem
 a tette meg!*

énekek szakaszainak alakját. Hármás, négyes szakokat találunk különféle sorokból összerakva. Az Eleázár pap históriájának története három tizenkettes sor mellé negyedikül egy hetest függeszt, a mi még jól is hangzik, elevenebbé teszi a rhytmust. Poli István három tizenhármás sorra egy hatos sort számít negyedikül. Bánkai (Jakob hist.) négy tizenhármás sorból, Biai háromból alkot egy szakot. Legalább így élénkebbé és változatosabbá lesz a verselés.

Az ütemen kívül, még zenei eleme a históriás éneknek az alliteratio [összekezdés] és a rim. A rímről már szólottunk feljebb itt csak azt jegyezzük meg, hogy énekeink, akár három, akár négy soru szakaszokból állanak, rendesen egy rímre mennek. Az alliteratio, összekezdés, középkori költői maradványainkban is inkább a lyrai versekben található, mintsem az epikaiakban, így a históriás énekekben is nem igen szerepel, bár akad. Természetes, hogy azokban inkább van rá szükség, mint ezekben. Amott a rövid sorok gyarló rimei mellett jobban is elférnek, jobban is hatnak, emitt a hosszú sorokban annál kevésbé kellenek, mert énekkisérettel reczitálván azokat, az ének inkább pótolta a hiányzó zenei elemet. De azért két szóban az összekezdés nem ritka sőt a hármás összekezdés is elég gyakran fordul elő, és közöttük oly igazán szép példa is mint

Kocsi csatlón, két felől két inasa.

Tardy Gy: Szikszai győzelme.

A históriás éneknek egy sajátos tulajdonságáról kell megemlékezniem záradékol. Értem a versföket. XV. századi emlékeinkben már találkozunk akrostichonokkal, s a XVI. századtól általánossá válnak. Értjük a versfőn a versszak kezdő betűjét, s az akrostichonon a kezdő betűk által adott szokat, mondatokat. Az énekszerzők különös kedvvel „röjtötték“ nevöket a versfőkbe, és ennek a szokásnak nagyon sokat köszönünk ma. Mert nem csak nevöket, mint Görgei és igen sok társa, hanem más egyebet is „foglaltak“ beléjük. Így az ének ajánlását, forrását, tartalmát, distichonokat, melyek maguk is versek, szerzése alkalmát sőt az író hangulatát is. Ez által a szokás által a versfők valószínű forrásává lettek ezekről az énekekről való tudásunknak. A prédikátor szerénysége ily módon lett megjutalmazva, mert épen a versfők által maradt meg neve, melyet elrejtteni igyeke-

zett. Később a versfők használása már valóságos játékká fajult és alkalmat adott arra, hogy az írók beléjök disztichonokat és másféle verseket is foglaljanak, vagy anagrammai játékokat faragjanak, a mint Csáktornyai tette, Gróbiánjának versfőiben.

Ezek az elemek teszik a históriás ének külső alakját. Mindent összevéve nem voltak azok a versek valami nagyon szabatosak, szépen folyók és hangzatosak. De azért a kor felelős, mely jobban nem fejlesztette verselésünket, hanem megelégedett egy könnyű alkotású modorral, mely megfelelt ugyan a saját igényeinek, de nem vitte előre verselésünket. Néha bizony hajlandók vagyunk mi is oda írni egy-egy ének alá, a mit valamely XVII. századi olvasó írt Csáktornyai Gróbián erkölcsi versei egyik példányára: „Ha másszor ennél jobb verseket nem ír, bár megkoppintsák a körmét.“

A verselésnek fogyatékoságát, ha menteni nem is, de megmagyarázni lehet. Tudvalévő, hogy ezeket az énekeket zene kísérettel adták elő, mai műnyelven szólva — recitálták. Lant, hegedő, koboz, az ismert hangszerek. Mindenike pengető szerszám volt, és valószínűleg inkább akkordokat játszottak rajtok az énekszóhoz, mint magát a melódiát. Énekszerzőink közül Sztarai zeneértő volt, Tinódi maga csinálta verseihez a dallamokat. A vers az ilyen zenés előadás mellett, mint énekszöveg, meglehetősen elvesztette szerepét és nem volt rá utalva, hogy magából fejtse ki a zenei elemeket, mert azt az éneklés teljesen pótolta.

Milyenek voltak ezek a dallamok, rendkívül érdekes kérdés, de sajnos, hogy egész alapossággal alig lehet rá megfelelni. A Mátray Gábor által megfejtett Hofgref-féle hangjegyekből fogalmat szerezhettünk rólok, és Erdélyi Jánosnak figyelmeztetése (Sárospataki Füzetek 1864. 421—445. l.) közelebb visz egy lépéssel a megfejtéshez. Szerinte a históriás énekek dallamait a protestáns egyházi énekekre vitték át és viszont. Ez nagyon könnyen történhetett, mert mint az rendes szokása a népnek, hogy a kedvelt dallamokat nemcsak eredeti szövegével, de másfélével is éneкли, minden aggodalom nélkül énekelhette egyházi énekét a história dallamára és megfordítva. Azt is tudjuk, hogy ezek a dallamok közös vagyont tettek, s. hogy egy dallamra számos éneket szabtak. Vitéz Francisco, Argyrus, Cyrus, Nagy

*de hogyan?
Pl. az igaz
hosszú hirt.
mely...*

Sándor stb. nótáira szabtak legtöbb éneket. Gyakran találjuk a históriák alá jegyezve az ilyenféle utasításokat: nótáját sok énekből rendelhetsz, vagy nótája külön is vagyon, sokra is szabható, stb. melyek mind az állítás bizonyosságául szolgálnak. Kótás emlékünknél sajnos nagyon kevés maradt és a kérdés tanulmányozója jobban rá van szorítva a protestáns régi egyházi dallamok vizsgálására, mint arra, hogy kétes valószínűséggel kutasson kótás maradványok után

IV.

Énekmondó, énekszerző. Változó viszonyok. Új eszmék és tárgyak.

Históriás énekeink, mint láttuk, nagyon kevés számban maradtak ránk a mohácsi veszedelmet megelőző időből, de annál nagyobb azok száma, melyek 1526 után íratlak. Ennek egyik okát a könyvnyomtatás elterjedésében találjuk. A históriás énekek ugyanis elmondásra, hallgatásra voltak szánva, nem pedig olvasásra. Zenekisérettel adták azokat elé csarnokokban vagy sokadalmak előtt. Nem lehet csodálni, ha elvesztek, ha betűk által megköltve nem jutottak el ránk. Az énekmondóval együtt temetkeznek el éneke is, mások lépnek helyére és más dalt adnak elő. Talán olyanokat, melyeket maguk készítettek, talán olyanokat, melyek időszerűbbek voltak. A régiek fentartották magukat egy darabig, de azután az újabb és kedveltebb vagy jobban a korba illő énekek szorították ki őket és borították feledésbe. Az az epikai irodalom, melyről már szólottunk, bizonyára gazdagabb volt, mint a milyennek ismerjük kiveszett énekeseikkel, dalsóikkal. Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk még rövidebb, így könnyebben észben tartható népdalainknál is. A XVIII. század dalaiból kevés jutott el a mi korunkra, s ha Horváth Ádám fel nem jegyez közülök néhányat, bizonyára azokat sem ismerjük ma. A görög mondák egy jelentékeny része veszett el, mert le nem irattak. A Kalevalát ma hány finn éneklit, s ha idejében össze nem gyűjtik a rúnókat, kérdés, megmarad-e a naiv époszok ez egyik gyöngye. Épen így vagyunk régi történeti, azaz históriás énekeinkkel. Elpusztultak, kimentek az emlékezetből és a

Al...
 könyvnyomtatás
 Tűnt az énekek
 a históriás énekek
 a korba illő énekek
 szorították ki őket
 és borították feledésbe.
 Az az epikai irodalom,
 melyről már szólottunk,
 bizonyára gazdagabb volt,
 mint a milyennek ismerjük
 kiveszett énekeseikkel,
 dalsóikkal. Ugyanezt a
 jelenséget tapasztaljuk
 még rövidebb, így könnyebben
 észben tartható népdalainknál is.
 A XVIII. század dalaiból
 kevés jutott el a mi korunkra,
 s ha Horváth Ádám fel
 nem jegyez közülök néhányat,
 bizonyára azokat sem ismerjük
 ma. A görög mondák egy
 jelentékeny része veszett el,
 mert le nem irattak. A
 Kalevalát ma hány finn
 éneklit, s ha idejében
 össze nem gyűjtik a rúnókat,
 kérdés, megmarad-e a naiv
 époszok ez egyik gyöngye.
 Épen így vagyunk régi
 történeti, azaz históriás
 énekeinkkel. Elpusztultak,
 kimentek az emlékezetből és a

mint egyik öltő helyet adott a másiknak, egyik ének elnyomta a másikat.

Talán a XVI. századi gazdag irodalom is ilyen sorsra jut, ha szerencsére nem változnak meg gyökeresen viszonyaink.

A protestantismus meghonosítja és szaporítja a könyvnyomtató műhelyeket, terjeszti az írás és olvasás tudományát, gondoskodik a nemzet szellemi életének folytonos táplálásáról. A dogmatikus könyvek mellett helyet kap a históriás ének, amaz az oktatásra, emez a szórakozásra van szánva. Az énekmondó és énekszerző kinyomatja énekét és forgalomba viszi, mi által nagyobb körben teszi énekeit ismertekké és biztosítja fenmaradásukat. Előzőnli énekeivel a közönséget, mely szívesen fogadja azokat, megtalálván benne mindazt, mire szellemi életének szüksége van.

Természetes, hogy mind ez átmenet nélkül, rohamosan nem történhetik. Az énekmondó a könyvnyomtató kedvéért nem hagyja abba régi mesterségét, a nép nem üzi el lantosát, hogy drágán szerzett könyvekből maga olvashasson, ha már megtanult olvasni, írni. Egy darabig, még a XVI. század végeig váltakozva hallgatja és olvassa e „jelős szép énekeket.“ Heltai Cancionaléjában lévő énekek „gyönyörtiségesek hallgatásra és olvasásra.“

Vajda-Kamarási Lőrincz szép tanúságot ír „minden olvasó és hallgató együgyű embernek tanúságára.“ A füleki bég

Nagy fölszóval az éneket mondatja

Vigad, mintha jól volna az ő dolga.

Igy írja róla Tardy György 1588-ban, a szikszai győzelemről írt énekében. De a versszerzők sem könnyen szoknak le a régi módról. Hallgatóik körébe képzelik magukat és még nekik beszélnek, ámbár kinyomatják énekeiket.

— Panasz lönye, hogy ha ezt elhallgatnám,

(Valkai, Priester Johannes.)

— Jámbor házasok meghallgassátok,

(Batizi.)

— Tiszta életről szép dolgot hallhattok,

Kit ne talán soha nem hallottatok,

(Valkai, Bánk bán.)

— Dicséretes asszony állatokról —

Rólok beszélének, ha meghallhatnátok,

De magyarok között azt nem hallottatok.

(Bogáthi.)

- Meghalljátok, mint felölkök értettem,
(*Tinódi.*)
- ... egy szép példát mondok én is nektek, hallgassatok
jól reá,
(*Apollonius.*)
- Emléközném tisztos uraim, ha meghallgatnátok
Egy szent emberről, ha ital közben fület hajtánátok.
(*Varsóczy.*)
- A ki ezt hallgatja, s vitéz akar lenni,
Az énekmondónak kész legyen pénzt adni.
(*Thuri Gy. éneke.*)

Ilyen és hasonló szólásmódokkal vezet be énekét a versszerző vagy ad újabb fordulatot esetleg élénkséget hosszúra nyújtott énekének. Egyúttal érdekesen tünteti föl, hogy a versmondás, még a XVII. században is rendes volt az olvasás mellett. Azelőtt a lantos szavait leírta a barát, ki valamely főúr várában, mint udvari pap szolgált és az énekmondóval egy kenyeret evett, most a barát helyét a könyvnyomtató töltötte be, vagy az íródeák, a ki másolta a közön forgó énekeket. A régi énekmondó helyett az énekszerző lép fel.

Ezek az egyszerű igénytelen emberek, az énekszerzők, emelik virágzásra a XVI. századi históriás ének-irodalmat. Protestáns papok és *schola mesterségen lévők* legnagyobbbrészt, velük együtt a lantos, ez utolsó fénytüzése az olygarcha főuraknak, majd a deák és a szegény bujdosó tanító állanak be versszerzőnek. Mind *litteratus* emberek, kiknek mesterségök az írás. „Nem vigyáznak világi dicsőségre,“ legfeljebb patrónusaik megelégedésére. Irnak, mert belső szükség készíti őket az írásra. Az egyik igen koplal vala haragjában, mikor Thordán, Szaniszló Szent-Mihály napján Mátyás király históriáját írja, a másik József históriájában, szenvedéseiben, börtönöztetésében talán a maga börtönbeli szenvedéseiről emlékezik meg. Egy más

Keresztyének nagy pusztulásában
Az ú szivének keserű voltában,

panaszkodik a romlani készülő magyarokról, siratja Sziget veszését, melyet még Zrinyi világi hírneve sem ment meg a töröktől. Egy, a protestáns üldözést sirató pap kebeléből kitör a részvét és fájdalom, versírásra készti, nem magáért, de barátaiért :

«Irtam ez versöket kedves barátimért
 Krisztus munkájában szolgatársaimért,
 Kik most üldöztetnek az igaz vallásért,
 Nem szánnék érettek bizony ontani vért.»

Egyiket versírásra szomorú kedve, törökországi fogsága készíti, másikat betegsége, haragja, bujdosása teszi költővé. Ezek az egyszerű emberek nem is tagadják, hanem bevallják őszintén :

- Nagy Bánkai Mátyás szerzé beteg ágyában,
- Szörzém azt versben, szomorú kedvemben,
- Szent lélek istennek írta ezt egy árvája
 Messze napkeletre Törökország torkába. — stb.

Irodalmunk sok művelőjét indította rabsága írásra, nem csak az énekszerzők közül, mint Palatich Györgyöt, a ki mint írja „Csonka toronynak erős tömlőczében“ szerzé énekét, vagy Batthyányi Orbánt, a ki Gyulafelhérvártt betegágyon fektében írta énekét, de az irodalom más területét művelőket is. Így Haller János *Payesa* rabságában, Fogaras várában készült, gr. Koháry dalai a munkácsi vár börtönében irattak. Kazinczy és Bacsányi Kufsteinban is dolgoztak s a legutolsó nagy katasztrófa után hány magyar író írta műveit a börtön szűk falai között. Már így a históriás énekszerzők.

Magyar írók Költőiségükhöz mérten elég szerények az igényeik. Egyik részök, a szabadabb, világiasabb életet élő deák vagy lantos egy ital borért, egy kevés pénzért énekel :

- Inkább az nagy pohárt az énekmondónak
 Jó borral megtöltsed,
 (Poli István.)
 - Ő halálát is majd megmondanám, csak innom adnátok,
 (Varsóczy.)
 - Az énekmondónak kész legyen pénzt adni.
 (Thuri Gy. halála.)
- Csak borért is elzörgetnek néha szögényök,

csúfolja Tinódi a szegény hegedősöket, pedig ő is eleget panaszol a kulcsárok és udvarbirák fősvénysége miatt. Bor dolgában bizony egy követ fúj Tinódi is velök, mert bizony ő is tartani látszik a közmondást: „Ritkán vagon az hegedősben bornem-

issza" (1598-ból Decsi J. Adagia 120.) Neki és jó Ilosvainak is elég gondot okoz, ha „nincs pénz tarsolyában“ vagy egy „sombokorban“ kell elvégeznie énekét, ha rájuk köszönt a szükség.

Hogy minden szent életben, isteni félelemben, maradjon igaz hitben,
Hogy mi is mennyben el- bé mehessünk.

(Decsi G.)

vagy

Isten legyen vezérünk dolgainkban.

(Veres G.)

vagy az Isten nevét tisztölje szent lelki buzgósággal, égis magasztalja sűrű háladással (kiadatlan). Nem gondol semmivel, de

«Nemzetének sok jót kíván szívében!»

Ez az igazán egyszerű énekszerző-rend még annyira sem gondol magával, hogy írói dicsőségre törekedjék, vagy munkáival nevének emléket alkosson. Nem hangoztatja fennen, de bele szövi a versfejekbe szerényen megvonulva, vagy egészen a névtelenség homályába rejtezve, legföljebb csak arra ügyelve, hogy hol és mikor írta.

szóval
dat.

A ki szörczötte ezt magyar versekben
Nem jelenté ő meg nevét ezekben,
Sem pedig nem írta az vers fejekben
Valkón megtalálják, Kalota szegben.

(Valkai A. Bánkbán.)

A melyik hiúbb valami csekélylyel, az legalább megmondja :

A ki ez éneket most ujonnan írta,
Nevét és idejét versfökbén számlálja.

(Munkácsi J. Tóbiás.)

Kevés olyan énekszerző van, a melyik megnevezze magát egészen tisztán, világosan.

Ime ilyenek az énekszerzők, igénytelen, egyszerű emberek, papok, iskolamesterek, lantosok. Mindannyian a nép gyermekei, kik ismerik minden gondolatát a maguk közönségének, tájékozva vannak szellemi szükségükről és felfogásukhoz mértén tudnak írni. Nem kiváltságosak, de kiválók, nem nagyratörők, de alacsony sorsukban megmaradók. Ez által őrzik meg függetlenségüket és lesznek hazafias gondolatok kifejezői, a nemzet érző idegei, a vágyak, remények, panaszok és sérelmek befolyásolhatatlan szókimondói. Függetlenségüket még uraikkal szemben sem adják fel. Tinódi kimélet nélkül teszi felelőssé az egész úri rendet az ország rom-

műveltség?!

lásáért, és Horváth András még a fejedelmek ellen is fel mer szólalni. Uraikkal vagy patrónusaikkal szemben csak a közöttük lévő viszony megőrzésére szoritkoznak. Házasságaikra egy-egy verssel kedveskednek nekik, mint Pécsi János, a ki versét Budai Tamásnak :

Jól tölt emberének adja örömében,
Hogy házassága legyen Isten nevében.

amir
Hasonló módon nyilvánítja figyelmét Vajda-Kamarási Lőrincz, a ki Kovachótzai cancellarius házasságának örömeire versbe foglalja Jason király házasságának történetét. Ugyanígy teszen Ráskay Gáspár, a ki rokonának: Bánfi István és Guthi Ország Magdolnának összekelésére írja Vitéz Francisco romantikus történetét. De más alkalmakat és megragadnak ezek az énekszerzők uraik iránt való tiszteletök kifejezésére. Így Ilosvai egyik munkáját, Sokféle nevek magyarázata, Thuri Pál kis leánya keresztelésére írta, Salánki és Tardy uraik vitézségét éneklik meg, ez a szikszói harcztot, melynek hősei Homonnai István és Rákóczi György voltak, az a nádudvari győzelmet, melynek Geszti Ferencz volt a hőse. Valkai Csáki Mihálynak azt kívánja a versfejekben: Éljen soká nagyságod ez világon jó hírnévvel, míg másutt: Siess! Segéljen Isten kegyelmes Uram! tüdőzlettel bucsúzik el szerény munkájától. Az Eszter szerzője a fejedelem-asszonynak tanácsokat is ad: Eszes fejedelemasszony nemzetit segítse, fejedelmét, urát soktól megintse, a nyomorúltak(othon)-ot elégítse (ki), Esztert kövesse. Nagyságod tőlem jó néven vegye. Ez a névtelen majdnem úgy gondolkodik, mint Bodó János, ki azt írja:

Egy úrfinak írtam jóakaratomban,
Jó néven is veszi, rémélem, magamban.

Gondolom, hogy nemcsak maga volt, a ki így remélt. Bizonyára minden énekszerző, a ki azzal adott tiszteletének kifejezést és azzal akarta éneke értékét emelni, hogy neves embereknek, jöltévőjének vagy patronusának ajánlotta könyvét, illeténformán remélhetett. A legszebb ajánlást legvégül hagytam:

Szegény hazájának jó kedvvel ajánlá.

Úgy látszik az ének-irodalomban is divatban volt ez az ajánlgatás. Legalább sok ilyen ajánlásra akadunk, főurainknak és hölgyeinknek egyaránt szólnak azok. Így vannak említve, a már felsoroltakon kívül első sorban Ferdinánd és János Zsig-

mond, Kornváthi Békés Gáspár, Toroczkaí László, Kócsárdi Gálfy János, Csáki Mihály, Bethlen János, Bánfi Zsigmond, Kádas György, Vas Mihály, Bagdi György, Horog János, Báthory Zsigmond és István, Szalánczy László és alsó-lindvai Bánfi István stb. A főrangú nők közül ismeretes irodalom-pártolók: Magócsi Gáspárné, Massai Eulália, az Ungnad leányok, Balassi Jánosné, Sulyok Anna, Nagy Patócsi Zsófia, Perényi Gáborné, Frangepán Katalin, a szép Kendi Sónia, Guthi Ország Magdolna és többen.

Bizonyára van része a főurak irodalom-pártolásának ebben a sok ajánlásban. Uraink részint nyomdákat, részint iskolákat alapítottak, templomokat rakattak, papokat és deákokat tartottak, szóval a közművelődés terén jelentékeny áldozatokat hoztak. Így, midőn ezek az igénytelen papok verseiket nevékkel díszítették, nem csak a magán életben érzett tiszteletnek vagy más viszonyoknak kívántak szolgálni, de bizonyára ki is akarták tüntetni az irodalom-pártolókat.

Másképen hogyan is lett volna módjukban az irodalom iránt hajlandóságot tanúsító főurak áldozatkészségét viszonzniok? Szerény munkájukkal óhajtottak kedveskedni, mikor védő uraik családjában valamely ünnepélyes alkalom kínálkozott. Ilyenek, mint néhány esetben láttuk, a keresztelők, házasságok voltak. Ilyenkor az egyszerű pap valamely ó-testamentomi példát foglalt versbe, a külföldi egyetemet megjáró prédikátor a nyugati irodalom regényes történetét dolgozta fel, melynek morálja vagy tanúsága szándékának megfelelt. Amaz, midőn a szent könyv örök példáját ajánlotta követésre, hivatása hatása alatt írta énekét, emez, tanulókorai emlékeit elevenítette fel; amaz a bibliában való jártasságát akarta bebizonyítani, emez a nyugati irodalomban való tájékozottságának akarta jelét adni. Mind a kettő pedig nem tett egyebet, mint megtárgította a históriás énekek tárgyait tevő kört, új és idegen forrásokat nyitva meg.

Régi emlékeink a nemzet történetéből vették tárgyaikat, a XVI. században megnyílik a biblia és nyugati irodalom, am azt Farkas András, krónikája, emezt Volter és Grizeldisz vezet be 1539-ben, egy évvel később, mint a Farkas András, ki művét 1538-ban írta. E két forrással nagyon megszaporodik az énekek anyaga, s hogy a kísérletek kedvezően ütöttek ki és mind több

*Szappán
bírnia!*

követőre találtak, bizonyítja az énekek nagy száma. Ily módon már most a nemzeti élet eseményei mellé szépen oda kerülnek a nyugati mese-irodalom történetei, a biblia elbeszélései, sőt az idegen nemzetek történetének kiemelkedő mozzanatai. A históriás énekek tárgyainak e nagymérvű szaporodása magára vonja a mind jobban szaporodó énekszerzők figyelmét, a kik versenyezve sietnek közönségük igényeit lehető gyorsan és változatos énekekkel elégíteni ki. Az pedig kíváncsian várja, mert bennök új, részint szőnyegen forgó napi kérdéseket vár és talál. Az írók szaporodása és a históriás ének tárgyi körének kibővülése jelentékeny eredménye, hogy az olvasó és hallgató közönség száma folytonosan gyarapodik, a mi ismét az énekirodalom fellendülését vonta maga után. Ez a kettős tényező egymásra kölcsönösen hat, egyik a másiknak egyszerre lesz okává és okozatává. Az pedig csak úgy történhetik, ha az énekirodalom oly gyorsan hódítja meg közönségét, s viszont a közönség oly hirtelen kedveli meg a históriás énekeket, hogy e változások majdnem egy időben történőknek tűnnek föl. A neki indult históriás énekirodalom tehát három forrásból meríti tárgyait, a magyar nemzeti, az ó testamentomi történetekből és a nyugati romantikus, regényes irodalom kedvelt költeményeiből.

V.

A históriás énekek forrásai, tárgyai, divata.

A mint a históriás ének hagyományos tárgyai mellé felvette a bibliai történeteket és kezdett dolgozni a nyugati irodalom hatása alatt, egyszerre egy roppant tág térre lépett, melyet kimerítenie nem sikerült. Háromféle forrásból merített azután az énekszerző, megtartotta a régi szokást és feldolgozta a hazai történeteket, a biblia elbeszéléseit és *megfordította* a külföld kedves olvasmányait. A históriás ének arra pontra jutott ezáltal, hogy forrásai szerint három irányban indul és fejlődik. A magyar dicsőség, vitézség költői krónikása lesz, a vallásos érzület táplálója és a mullattató irodalom meghonosítója. Ez a megszakadás azonban nem történt. Egyesítette a különválni törekvő irányokat az a mély hazafiúi és vallásos érzés, az az igazi hazaszeretet és oktató

törekvés, mely az énekszerzőket mindenkor erősen jellemezte. Akármit írt, szeme előtt hazája és vallása lebegett, azoknak kívánt szolgálni és nem kereste a *maga világi dicsőségét*. A mikor Toldi Miklós, Mátyás király tetteit *rendelte verseskbe*, épen úgy arra törekedett, mint mikor Akháb és Nabugodonozor, vagy Jovenianus és Xerxes történeteit írta. Példát akart adni a magyar multjából, a bibliából, az idegen világból, hogy kora belőlök tanuljon, okuljon. A magyar hősoket és királyokat követésre méltónak tüntette fel, hogy buzdítson; az idegen zsarnokokat olyan történetekben léptette fel, a melyekben meg kell bünhödniök, mint megfognak bünhödni az országot rontó urak és fejedelmek; a biblia történeteivel béketűrésre, lemondásra és a megjutalmazásban való hitre oktatott.

Ebből lehet magyarázni, hogy az egész irány, minden darabja didaktikai czélzatú, hogy egyebet mellőzve csak a szép tanóságért íratott. A történetek valamennyiében megtaláljuk az intő, tanító, oktató záradékot, mely nem egyéb, mint az író hazafias és vallásos meggyőződésének nyilatkozása. Ezek a záradékok általános jelleget adnak az egész históriás énekirodalomnak, a mely egyesíti a különböző tárgyú és eredetű énekeket, nem engedi, hogy irányuk szerint egymástól megváljanak, és alapjává, előkészítőivé legyenek egy-egy műfajnak, mely belőlök természet szerint fejlődnek. A magyar éposz ezért nem alakul ki azokból a históriás énekekből, a melyek nemzeti eseményeket, királyokat, hősoket dolgoznak fel. Az ilyen énekek megmaradnak didaktikusoknak és a mellett, szerzőik az igazságra törekedvén, a költői feldolgozást, alakítást megvetik. A verses regények, mint nevezni szokták, csak úgy juthatnak be a nemesi házak könyvszékeire, ha ajánló levelükben megvan írva, hogy tanúságra, szép példára, lelki épülésre lettek szánva. Belőlök így világi versek regény nem lett, megmaradtak históriáknak. A bibliai epika nem vált tisztán tanító-költészetté, mert mellékesen mulattatásra is készült és ez az eleme, a történet, sohasem olvadhatott volna fel a sentenciák, reflexiók, elmélkedések, magyarázatok között. Ezért maradtak meg ezek a históriás énekek egy irányban, daczára annak, hogy különböző utakon indultak, különféle vezetőkre bízta magukat, ezért nem történt meg a szakadás a fejlődő irodalomban; és maradt meg mind a három csoport az egyforma felfogás következtében egy-

ségesnek. Ezt az egyforma felfogást az énekszerzők helyzete határozza meg. Egy egész külön írói szerzet tagjai voltak, kik nép emberei, tanítói, papok és iskolamesterek: és általában protestánsok voltak.

Históriás énekeink első csoportja, a mely hazai tárgyakkal szeret foglalkozni, egyenes folytatója legrégibb énekeinknek. Hogyan készültek, milyen lelkiismeretes fáradsággal jártak a történet végére szerzőik, ismeretes. Ez a lelkiismeretes gond az irodalmi érdek mellé a történetit kapcsolta, úgy hogy kútforrásul is szerepelnek. Különösen Tinódi tűnik ki a sok közül, ki nagy munkásságával és tiszteletre méltó jellemével szerezte meg az utókor becsületét. Mellette Ilosvai, Szerdahelyi, Szöllösi István, Temesvári István, Tardy György, Salánki irnak *böcsületes* históriát. Valkai, Bogáthi, Temesvári János, Göresönyi Ambrus, Gósárvári Mátyás, Csanádi Demeter és mások részint a maguk idejebeli, részint a múlt eseményeit foglalják énekbe, legtöbbször prózában írt krónikákban, Bonfin, Székely, Heltai krónikájából. Nyomon követik forrásukat, alig-alig térnek el attól, inkább csak elmékedéseikkel nyújtják hosszúra, de mindig tiszteletre méltó buzgalommal és nemzeties értelemmel dolgoznak. Már a XVI. század végén melléjük csatlakozik a vitézi ének, mely rövidebb és rendszeren egy-egy erősebb indulat kifejezése. Nemsokára föllép a kurucz költészet, mely inkább a vitéz éneket műveli, mint a históriást, melyet csakhamar leszorít. Érdekes, hogy míg Tankréd 7 és más külföldi történetek négy-öt kiadásban jelennek meg, a hazai tárgyú históriás énekek közül csak az egyetlen Toldi ér öt kiadást és a többi legnagyobb részt egyszerűen többször nem nyomatik. A XVII. század élénk, mozgalmas, végletek között járó élete jobban kedvelte a hevesebb, erőteljesebb, korába inkább beleillő kurucz-dalokat, mint a szétfolyó, ellapuló és idejét mult didaxissal írt történeteket, melyeket, az idő leg hamarabb elmerített, vagy kurucz-énekké alakított át.

A bibliai epika túlélte a régi modorú énekeket.

A XVI. században erős volt, sokat termelt. Az énekszerzők között különösen kitűntek Batizi, Sztárai Mihály, Kákonyi Péter, Dézsi András, mellettök sok mással Dobay, Csikei, Erdélyi, Nagyfalvi, Tolnai, Sztárai Miklós stb. stb. írtak bibliai éneke-

ket. A lelkiismeretesebb pontosan megjegyezte, honnét vette tárgyát, kinek a könyvéből, és hányadik részéből.

Ez a szokásuk megvolt azoknak az énekszerzőknek is, a kik a külföldi irodalomból vették tárgyaikat. Őszintén vallják be munkájuk eredetijét, és szerényen hivatkoznak annak szerzőjére. Vallomásukat a czimben, vagy a vers elején és végén, vagy a versfőkben szokták megtenni.

A czimben már megnevezi forrását: így Petki János, magyarra fordították Silius Italicus után — Gróbian verseinek magyar énekbe fordítása, — röviden kiszedetett Xenophonból, Herodotusból és több authorktól, Tragoedia Jephtae ex Georgio Buchanano ungaricis versibus reddita. — Olasz nyelvből Boccatiusból deákra fordítván Philippus Beroaldus által, magyarra stb. — Partim ex Iustiniano Historiographo partim ex fragmentis Quinti Curtii diligenter collecta — Plutarchustól fordítatott magyar nyelvre — ex scriptis Poetae Nasonis Achaneusból magyar rhytmusba szerzették.

Drávai Névt.: Rómaságnak írt könyvéből ír,

Görgei: Olasz krónikákból kit megfordítottam.

Valkai: Jovinust olvassa egy jó kedvében

Megtalálja harmincznegyed könyvében.

„Gyöke Ferencz találta az bibliában“ mondják az egyik ének versfői, vagy „Historia Astiagis regis et Cyri potentissimi monarchae Trog. C. Pompeji M. C. numantis desumpta inde per Petrum Kakoni facta“ stb. Ilosvai Ptolemeus históriájában így emlékszik forrásáról.

Megtalálta Aristeás könyvében,

Az énekszerzők szerény őszintesége majdnem fáradság nélkül kalauzolja a mai késő kor kutatóját azokon az irodalmi mesgyéken, melyeken ők a maguk idejében mozogtak. Útmutatásuk nélkül bizony nagyon nehézkes és hosszadalmas vállalat lenne ott bolyongani és nyomaikat fürkészni. Ime, hogy a szűk szavú Görgei Albert Argyrusában fukarkodik forrásával, a midőn csak úgy általánosan említi:

A tündér országról bőséggel olvastam,

Olasz krónikákból kit megfordítottam,

még maig sem sikerült megtalálnunk eredetijét. Pedig nem egy író fáradozott, kutatott utána és nem egy vélemény merült föl,

melyek közül csak egynek van valami alapja. Otrokócsi Dácia meghódításának allegóriáját véli benne, Benkő szintén allegóriának tartja, Ipolyi az Árpádok korából fönmaradt regének, Toldy az Amadis mondakör egy részéhez találja hasonlónak, Brean Kázmér a román világ meséi között keresi eredetét (Lugosi főgymnas. Programm 1884/85.: Csongor és Tünde forrása és aesthetikai értéke), míg Váli egy francia forrásra gondolja visszayihetőnek. Ezek mind vélemények, valószínűnek Toldy sejtése és Váli kutatása eredménye látszanak. Hogyan bolyonganánk tovább is a századokkal előbb letűnt irodalom jeltelen útain, ha énekesünk ösztintesége nem vezetne néha bár kétes értékű, de legtöbbször biztos nyomokra? Mert az az irodalom, mely nekik forrásul kínálkozott, és melyből tárgyaikat merítették, rendkívül nagy térséget foglal el. Határai érintik az ó klassikai világot és a humanismus fiatal téreit. Xenophon és Ovidius ép oly kedvelt forrásuk volt, mint Petrarca, Boccaccio és a többi. Az angol Buchananus, a tragédiaíró, az olasz Beroald, a ki versesregényeket írt, Silius Italicus, Ananeas Sylvius, Jovinus, Aristeas, Herodot, Justinianus, Grobian, Curtius, Trogus Pompejus, Plutarchus stb. egyes nevek, egyes mutatófák a nagy terület egy részén, melyen énekszerzőink kaléztáltak. Másik részén a Gesta Romanon, Legenda Sanctorum, Cento novelle antiche, Acta Longobardorum, Historia Septem Sapientum stb. a középkornak ezek a messze vidéken híres mesés könyvei állottak, melyeknek maguknak egy-egy kis irodalmuk van. Ezek az elterjedt könyvek hazánkban már a XV. században meg voltak. A Corvinában volt egy Gesta Romanorum és Historia Septem Sapientum, (az egyet. könyvtaré) 82. lapjára azt írta jámbor másolója: „Hogh ilhatnám“. A csornai 1522. könyvtár lajstromában: Item Legenda Sanctorum, a nyitrai XVI. századi kvárban a Gesta Romanorum 1508., Hága-i kiadásának meglétéről van tudomásunk. Colonnai Guidó: Historia Trojana 1456-ból, a csetneki evang. egyh. ker. könyvtárában 1456-ból, Derter György 1456. másolatában, ugyanaz a váradi püspökség kormányzójának, Eger-vary Lászlónak megbízásából Sztárai Máté által 1475-ben készítve. De ha itthon nem lettek volna is találhatók, a külföldön iskolázó protestánsok könnyen juthattak úgy ezekhez a mesés könyvekhez, mint a már előbb említett írók műveihez — a melyeket

különben idehaza is szintén megkaphattak. Régi könyvjegyzékeinkben gyakran akadhatunk rájuk. A hazai történeten és a biblián kívül ez a nagy irodalmi és mesei kincs volt forrása énekeink egy jelentékeny részének. Ebből dolgoztak írónk részben, a mellett, hogy a hazai és bibliai történeteket szőrözték énekbe. El lehet gondolni, micsoda lelkiismeretes versszerzők voltak azok, mikor még a bibliának egyes részeit is alaposan jelelték meg. Ex Libro Regum Capite tertio, írják egy helyütt és máshol máskép.

A magyar énekszerző rendszerint „megfordította“, translaterat, az eredetit, a mai irodalmi kifejezés szerint: átdolgozta: kevéssé, vagy egészen szabadon. Néha csak a mesét, vagy a tárgyat tartva meg, néha csak az eszmemenetet, néha pedig valósággal fordítva. Így állván a dolog, ebben az egyben nem kell hinni a jó énekszerzőnek, midőn a „megfordítottban“ mindig ugyanazzal áll elő. Enyedi György Boccaccio elbeszélését Beroald verses „carmen mithicuma“ után egészen szabadon, majdnem önállóan dolgozta át. Apollonius királyfi Névtelen szerzője a Gesta Romanorum egy példáját (Hallernél: Hármás História 1766. Pozsony, II. könyv. CLIII. rész. Az ideig tartó nyomorúság, mennyországban örökös vígságra fordul, című példa,) gondolatról gondolatra vette át, illetőleg szőrözte énekbe.

A szabad átdolgozás vagy szigorúbban vett fordítás énekszerzőink felfogása szerint sokat megtűrt, és még többet megengedett, moralizálást a bevezető és befejező részben, változtatást a mesén, a személyekben nemcsak azok neveinek fölcserélését, a mese egészen honivá tevését, vagy felfogása teljes megváltoztatását, vagy a tendentia megmásítását. Moralizálás, intő, oktató elem betoldása majdnem kivétel nélkül való szokás, alig kell rá példa, mindannyi olyan. Vitéz Francisco egészen localizálva van. Volter és Griseldisz kettős változást szenved, az udvari ünnepélyekkel foglalkozó rész egy új udvar leírásával bővül, de megrövidül eleje, elmaradván a hosszú földrajzi bevezetés. A melyik énekszerző históriája ex scriptis Xenophontis Herodoti et aliorum diligenter collecta, az nem törődik azzal, hogy pl. a Trója mondákat össze ne keverje a latin, zsidó és perzsa hagyományokkal, a mint azt Dálnoki tette.

A megfordítás tehát ilyféleképen szokott történni. Lelki-

ismereti dolgot nem csináltak belőle az írók. A maguk célja szerint a maguk módjára fordítottak egyet mesén, részleteu, vagy a darab irányán. Apollonius Névtelenjének nem volt szüksége arra a barát morálra, hogy az ideig tartó nyomorúság a mennyországban örökös vígságra fordul, — elhagyta és helyette azt a tételt állította fel tanúlságúl, hogy

Szoros út vagy az örök boldogságra.

Egészen másként áll a dolog a bibliai, de különösen a hazai tárgy események feldolgozásában. A prédikátor hirdető a biblia szent voltát, alig változtathat történetén valamit a nélkül, hogy szavaival ellenkezésbe ne jöjjön, másrészt a lantos igazságra törekedvén, *való* levén egyedül célja, melynek alárendelte még a költőt is, az ismeretes eredményen nem fog változtatni. Az idegen tárgyakat a nemzet csak versszerzői útján ismerte meg, és benne nem a történeti valót kereste, amúgy is feltétlenül bizott énekmondójában, hanem azt a tanúlságot, mely lelkének vigaszt, érzéseinek enyhét, szívének megkönnyülést szerzett. Ezt pedig rendszerint megtalálta. S ha történt változás, éppen ennek a célnak érdekében történt. Egyéb pedig oly kevés, hogy nem rontja le az énekszerző hitelét. Végül is még ma is ki tudja határozottan megállapítani, hogy hol végződik a mesének tarka szövevényü, derüs fényü, ragyogóan egyszerű birodalma, s mikor megy át a gazdag képzelettel alkotott naiv monda a száraz történetbe. Ki tudta akkor is, és ma is. Az énekszerző mindenképen jóhiszemüleg dolgozott, s talán hibáztatni fogjuk őt korával együtt szük látóköréért? Annál kevésbbé, mert az eredetin lett jelentékeny változtatás a Dálnoki-féle mixtum compositum, valószínűleg egy magában áll.

Az az egész irodalom, melyet ilyen *megfordításokban* a magyar olvasó közönség kezébe adott az énekszerzők nagy csapata, merőben ismeretlen volt előtte; új világba új eszmekörbe ragadta, melybe szívesen követte hű kalauzát. A regényes és lovagi világ volt ez, mely egy eszmét ismert: szolgálni a nőt, védeni az ártatlant és védtelent. Ebbe a világba bele volt keverve a népvándorlás mozgalmas kora, a régi görög és római élet részint a maga valójában, részint a humanismus és romanticismus látókáján át mutatva be. A hosszú lélegzetű regények egy-egy előfutója, a példák egy-egy darabja, a verses regény

és novella léptek be irodalmunkba a versszerző által vezetve be. Vitéz Francisco, Titus és Gisippus a lovag-világ emberei, Nagy Sándor, Páris, a romantika hősei, Alboinus, a longobard fejedelem, egyes alakjai ennek a világnak. Apollonius már a hosszú lélekzetű regény, Jovenianus a példa első megjelenése, Eurialus és Lukrétia a versesregényt, Gismunda a Boccaccio-féle novellát teszik ismertté. Rajtuk kívül sok más irány és munka, melyeknek egyes képviselőit találjuk, mind újság volt a magyar olvasónak. Szerelemről, görgről, szerencsés és szerencsétlen emberekről szólottak ezek. A morál felügyelete alatt világi érzelmek, világi történetek kerültek a szent históriák mellé, az ájtatos érzések társaságába. Egyik félen a mulattatás, másik félen az oktatás áll. „Causa voluptatis“ — írja a Páris és görög Ilona szerzője — tehát gyönyörködtetés, mulattatás kedvéért, míg a szerzők nagy része *tanúság* kedvéért foglalja énekebe a különféle történeteket. A régi mellé egy új irány férkőzik, mely új szellemi birodalmat fedez fel, nyit meg a régiek előtt. De, mert világi érzelmekről csak úgy beszélhet az énekszerző, ha kegyes tanúság mázával vonja be históriáját — megteszi és komoly képpel mulattatva beszél a legáltalánosabb érzelmekről, tulajdonságokról szenvedélyekről — ezek között a mindenható szerelemről.

Ezt a változást 1539 hozta meg az irodalomnak, mikor föl lép Istvánfi Pál Volter és Griseldisz históriájával. Röviddel utána Kákonyi, Ilosvai, Ráskay, Valkai, Szegedi-Veres, Enyedi, Hunyadi stb. stb. egymás után bocsátják ki énekeiket. A magyar olvasó közönség hibetóleg mind jobban megkedveli, a mi első sorban lehetett felszaporodásuknak rúgója. Különösen kedves tárgyai voltak Nagy Sándor, Páris és Trója ostroma, a persa királyok, kiket kettőn-hárman is feldolgoztak.

Toldy egy kissé téved, midőn ezeket az énekeket felsorolva, regés, ó és új klasszikai, romantikai stb. csoportokba osztja, alig lehet ezeket egymástól szorosan megkülönböztetni, de másrészt felesleges. Úgy, a mint voltak, a legnagyobb keveredésben, váltakozásban, úgy szerepeltek és hatottak, úgy terjesztették az európai eszméket, irányokat. Az a felosztás pedig alig is valószínű alapon van keresztülvive. Legnagyobb részt nem egyebek azok, mint a regényes irodalom képviselői. Xerxes épen olyan kevéssé persa, mint a kalandor Páris nem görög, a longo-

bard Alboin nem longobard és a többi sem az, a minek hinnők. Mind ezeket a történeteket bevonta a nyugati irodalom romantikus mázával és a mi énekszerzőink mit tehettek egyebet, mint úgy honosították meg nálunk azokat.

Mikor az énekszerzők ily szélesen kiterjedő határok között művelték az idegen tárgyú históriás éneket, az java virágjában állott már. Az egyszerű históriás énekszerző, ki a mohácsi veszedelem tájáig tisztán hazai eseményeket dolgozott fel, szerencsésen próbálkozott meg mással is. A bibliai epika és az idegen tárgyú énekek gyorsan tettek kedvelésre szert. Jellemző az a levél-töredék, melyet Mátray közöl (XVI. századi stb. 72 lap) „Szerelmes atyámfia György uram, im küldöm kegyelmednek az új éneket. Azon is kérдем kegyelmedtől ha vagyon-e kegyelmednek az Nabugodonozornak mint fejét vette Cyrus, az is vagyon én nálam.“ A levél Egregio Domino Georgio Capi-nak szól. Az említett ének Nabugodonozorról valószínűleg Kákonyié lehetett. Ez a töredék világot vet arra az érdeklődésre, mely az „új éneket“ kísérte, egyuttal magyarázza az énekek terjedését. A XVI. században a nyomda-termékek meglehetősen drágák lehettek s így alig volt módjában mindenkinek megszerezni az „új éneket“. Segítettek magukon úgy, a mint a levél mutatja: elküldték egymásnak. Valószínű, hogy már ebben az időben is másolták az énekeket, mint a XVII. században, melyből nagyobb számmal maradtak ránk másolt históriás énekeskönyvek. Közülök a nevezetesebbek: Csoma, Szencsey, Nagydobszai, Csik-Szentléleki, Mátray, Lipsey, Széll Farkas, Mihály Deák, Decsi codexek.

Kézirati másolatokban, kölesönzés útján és nyomtatott könyv-alakban forogtak közön-kézen a históriás énekek, és az énekmondók által terjesztve hatoltak be a kevésbé vagyonos és olvasni nem tudó nép közé. Terjedésök gyors és általános volt. Innét van, hogy az irodalom is rohamosan fejlődött. A könyvnyomtató helyeken Kolozsvártt Hofgref és Heltai, Debreczenben Komlós és Csáktornyai, Bártfán Gutgesell nagy számmal nyomták az énekeket második, sőt több kiadásban is, Tankrédus 1701-ig 7 kiadást ért, Sztárai Akhábja 6-ot, Volter és Griseldisz 4-et, Ilosvai Nagy S. 4-et, Hunyadi F. Trója megszállása 8-at, Euryalus és Lukréczia 5-öt, Ilyefalvi Jephthája 4-et, Vitéz Francisco 3-at, Titus és Gisippus 5-öt, Ilosvai Szt. Pálja 4-et, Csengeri

András Jeruzsálem veszedelme 4-et, Valkai Bánkbánja 4-et, Göröcsönyi Ambrus Mátyás királya 5-öt, Ilosvai Toldija 4-et, Temesvári István Kenyérmezei győzeleme 4-et, Nagy Bánkai Mátyás Hunyadija hármast stb. stb. Ezekon kívül még számos érte el harmadik vagy negyedik kiadását. 1711-en túl még több kiadást értek. Így Argyrus és Tündér Ilona 40 év alatt 1749—1789-ig 7, általam látott kiadásban jelent meg.

Ezek a száraz bibliografiai adatok érdekesen szólnak az egyes énekek mellett. Átlag az idegen tárgyak voltak kedvesebbek, és a bibliaiak a legkevésbé kedveltek. Közülök Sztárai Akháb királya jelent csak meg ötször, a többi alig ért felében második kiadást.

Olyan élelmes kiadó, a milyen Heltai volt, felhasználta azt a vásárlási kedvet arra, hogy nyomdájának jó üzletet szerezzen. Kétszer egymásután adott ki belőlök egy-egy gyűjteményt, először 1553-ban, másodszer 1574-ben.¹

1574-et, a Cancionale megjelenésének évét lehet körülbelől számítani a históriás ének fejlődésében a virágzás kezdetének, melyet 1600. tartónak vehetünk. Ez alatt a huszonhat esztendő alatt oly élénk termelés van, és oly sok ének jelenik meg, és közülök annyi a kiváló, hogy ha határozottan jelelt évekhez nem akarjuk is kötni, de minden esetre a XVI. század utolsó negyedét kell annak számítanunk. 1574-ben tizenhét nyomtatvány között a Cancionalén kívül tizenegy históriás ének, tehát

¹ E két gyűjtemény a Hofgref-féle énekeskönyv, és a Heltai Cancionaléja. Amaz irodalmi pör alatt áll, emez bizonyos, hogy Heltai-é. Az első állása mai nap következő. Ezt a kótás énekgyűjteményt Toldy ismertette először az Akadémia egy csonka példánya után 1855-ben, s ő nevezte el Hofgrefről. Mátray Gábor hangjegyeit megfejtve adta ki; és értekezvén róla, Toldyval szemben a könyv nyomtatási idejét 1580—1600 közé, vagy még későbbre teszi. Szabó Károly (RMK. 348.) mindkettőjünkkel szemben a kiadást Heltainak tulajdonítja és pedig 1553-ból. A gyűjtemény csupa 1538—52. írt bibliai éneket tartalmaz, s ha Mátray állítása való volna, hogy lehetne magyarázni a későbbi keletű és nagyon kedvelt énekek hiányát. A kolozsvári nyomdát 1550—1552-ben közösen kezelték, 1553-ban maga Heltai, 1854—58. maga Hofgref s attól 1574-ig Heltai. Szabó ezek szerint tulajdonítja a kiadást Heltainak 1553-ból, azonban nem hajlandó megváltoztatni a Toldy által adott nevet, míg valamely előkerülő teljes példány a valóságot ki nem deríti. Én elfogadom Szabó Károly bibliografiai tekintélyét, állítását megerősítve látom, a következő által. Ugyanis a Cancionale előszavában azt mondja Heltai: «Vol-

az összes nyomdai termelés felénél több, köztük Ilosvai, Valkai, Kákonyi, Csengeri, Sztárai stb. énekei. Ez azután így ment tovább. A Cancionalét követte a Bornemissza Péter, Énekek Három Rendben Detrekő 1582. gyűjteménye, és azzal egy időben vagy azt követve, esetleg megelőzve folyton jöttek ki nyomda alól a históriás énekek. A XVII. század még egyre termelte, sőt úgy látszik németre is fordította, erre mutat legalább egy szebeni, 1674-ben kijött ismeretlen könyv czime: Vier Schöne Historien. Latin nyelvű ilyen énekünk pedig ebből az időből számos maradt, melyeknek csak történeti becsük van. Azonban már a XVII. században elhanyaglik divatuk, noha a régiek új, még új kiadásokban még folytonosan szerepelnek, noha még egyre teremnek újak. Az a hagyományos régi irány a XVIII. században Kolumbán, Csizi, Hriágiel s még néhány író által képviselve van, de már idejét múlta és csak emlékeiben él. Egyik-másik közülök századunkra is eljutott, — irodalmilag természetesen csak a ponyván — de néhány, milyenek Argyrus és Apollonius, teljesen átment a népbe. Argyrust még nekem is mesélték, búsongó melódiájára még homályosan emlékszem, Apollonius, Francisko históriáját is mesélik, dajkámtól hallottam először ezeket a neveket is. Szilágyi és Hajmási énekét népballadául küldötték be Erdélyi Jánosnak, Toldi Miklós nemesak közmondásokban, de históriájában is még él a népnél.

A XVI. század a hagyományos históriás éneket újra teremtette a maga szellemében, alkalmazva saját viszonyaihoz, át meg

tam e szándékban, hogy kinyomatván a bibliabeli szent históriának énekeit és a zsoltárnak rendszerént való psalmusait — — — — De Isten ő szent felsége nem engedte eddig, hogy az én jó szándékomat véghez vihettem volna. Ezokáért elővettem e históriás énekeket — egyéb szép históriákkal egyetemben — — — stb.» Úgy látszik ez a Cancionale valósággal nem akart egyéb lenni, mint a Hofgraf gyűjtemény második darabja, mert bibliai históriákat kívánt Heltai belé nyomtatni, épen úgy, mint a hogyan a Hofgraf-féle énekeskönyvben volt. Nem áll-e ennél az összekötő gondolatnál fogva a régi nevű énekeskönyv közelebb Heltaihoz, mint Hofgrafhez. Heltait talán első kísérlete buzdította új vállalatára, s így épen azt akarta elérni, a minek sikerét már egyszer tapasztalta. A szerkesztő szándékáról visszakövetkeztetve a régi énekeskönyv szerkesztésére, mind a kettő egy, támaszkodva a bibliografia terén ismert tekintély véleményére, talán elfogadhatom Heltait az énekgyűjtemény szerkesztő-kiadójának.

át etetve a korszerűség edző erejével. Ujra teremtvén, virágzásra emelte, s oly irodalmi irányt alkotott, melynek hatása még századunkra is volt, melynek nyomait a népben még ma is megtaláljuk. Csodálatos az igazán, hogy néha Xerxesről, Nagy Sándorról, Rustánról halljuk emlékezni az egyszerű földműves embert, különösen az öregjét. Ez a tudás nem a Hármaskis Tükör és a Históriai nagy Tükör-ből merített ismeret, hanem a történelmi ének olvasásának, hallgatásának eredménye. Egy-egy régi énekes könyvet ma is találunk még nagy szépen békességben a mestergerendán a Szikszay-féle imádságos könyvvel, Zsoltárokkal és a bibliával együtt. Egy-egy régi egyházi ének fölé oda van írva: még ma is Nótája: Oly búval bánattal az Aeneas király stb. Ezek a messze gyűrűző hullámvonalok emlékei ma a három századdal ezelőtt megindult és nagy kedveltségben álló irodalom hatásának, melynek nemzetünk szegényebb és alantabb sorsú osztályai, mint mondám, három századon keresztül maig folytonosan részesei voltak. Ez a jelenség annál érdekesebb, mert az irodalomban valósággal a nélkül merült el a történelmi ének, hogy epikánkban bármilyen csekély nyomot hagyott volna maga után, vagy előbbre vitte volna epikánk fejlődését. A történelmi ének megállapodott ott, a hova XVI. század utolsó negyedében, divatja delén, fejlődött. Azontúl nem tett egy lépést sem. Legkésőbbi művelői éppen olyan egyszerű verselő krónikások voltak, mint szegény Görcsönyi Ambrus vagy Gósárvári Mátvás. Költői alakítást alig találunk, a hosszú lére eresztett előadásban elvész a tartalom. Époszuk nem csak hogy nem fejlődött belője, de még hatását is nélkülözi. Élete a XVII. században már inkább tengődés, melyet a végkimerülésnek lassan gyengülő ereje tartott. A régi kedvelt énekeket nyomatták ugyan gyakran újra, de egyúttal leszoritották az úri rend könyvszékjeiről, hova már Zrínyi, Gyöngyösi kerültek a század végén, de a pór átvitte kedvelt könyveit a következő jövőbe is, és talán még most is vásárolja a ponyváról. De mi haszna, az az irodalom változatlan volt, maradt egészen a régiben; a régiket támaszotta föl, vagy csak néhány selejteset tudott utánok alkotni. Az irodalomban jött helyére más. A kieleesült vallási ellentét polemikiába keverte a papokat, tanítókat, s hogy utóbb üldözéssé érett, részint elkergette tüzhelyeiktől, részint gályára hurcolta marttyrokl.

Mindenképen megakadályozta tehát, hogy a prédikátor elmondhassa magáról, mint az előtt:

Irtam ez verseket a Duna mentében
Tanításim között, munkám megszűntében.

A polemikus harcok és irodalom legjobb erőit foglalkoztatta a protestantizmusnak, s papjait egészen elvonta az énekszerzéstől. Különbösen is a nagyon kiélezett, egymás ellen fordított polemia erős hangja már nem illett az ének moralizáló oktatásához, legfeljebb a jeremiád panaszai között erősödhetett átokká. Az üldözés korában ha irt is a szegény bujdosó tanító, nem is tudta, de nem is merte volna énekét kiadni, melyben a *mise-üvöltők* ellen kel ki, és a pápai szent bűnöket ostromozza. Így a körülmények megváltozása éppen attól a tulajdonságától fosztotta meg a bibliai éneket, mely azelőtt legjellemzetesebb vonása volt — korszerűségétől. Így szorította ki a polemia a bibliai epikát, s az üldözés ily módon volt káros az énekirodalom művelésére.

Nem kisebb fontosságú az a változás, melyet az antireformáció idézett elő a históriás énekek divatában. A míg az előző század protestáns főurai egyre növekedő buzgalommal pártolták az irodalmat és elősegítették a közművelődést, addig a XVII. század főurai visszatértek a katolicizmus kebelébe, árván hagyva, vagy éppen bezárva a kultúra tűzhelyeit: az iskolákat, nyomdákat. Bennök egy nevezetes rúgóját vesztette el az irodalmi tevékenység, áttérésök által egy csoport művelőjét és pártolóját az énekirodalom. A patronátus megszűnt, nem volt a kinek ajánlaná versét az énekszerző, ha egyáltalában írta vagy ki merné nyomtatni az egyházából kiűzött vagy rabságra hurczolt prédikátor és bujdosó tanító.

Sajátságos, hogy a változó viszonyok a verses regénynek is megásták sirját, és a hazai tárgyú énekeket is eltemették.

Az ellentét, mely a Habsburg dinasztia és a kis Erdély között a mohácsi mezőn már szemben állott, a XVII. században még élesebbé lett. A vallási és nemzeti szabadság hosszú és folyton ismétlődő harcok között egy egészen új irodalom érlelődött és lépett fel, melyet Thaly Kálmán mutatott be és ismer-

tetett el. Ezek a kurucz dalok legnagyobb részt alkalmi versek, hangjok erősen nemzeti. Rövidebb epikai költemények, balladák, elbeszélő helyzet-dalfélék. Nagy kedvességben állottak és kiszorították azokat a históriás énekeket, melyek a hazai történetből vették tárgyaikat.

A verses regényeket a neki induló elbeszélő próza szorítja le a térről, és csupán csak a régiekben maradnak meg, miután előkészítették a magyar könyv olvasó közönséget a szépprózai költeményekhez.

Az igazi éposz is megindul Zrinyivel és követőivel, a Gyöngyösi-féle ragyogó stylusu, hosszú lére eresztett előadásmód is felszínre kerül, és vele bezárul a XVII. század epikai törekvése. A históriás ének így járja le a maga idejét, és megmarad hatása, és megmaradnak emlékei.

VI.

A históriás ének jellemzése, jelentősége az irodalomban.

Előbbi fejezeteink egyikében részletesen megemlékeztünk arról, hogy a históriás énekek milyen gyorsan hódítottak tért az irodalomban, milyen nagy számmal jelentek meg. Szóltunk arról is, hogy könyvalakban és kéziratokban mint terjedtek jobban és jobban. Rajzoltuk röviden az énekirodalom divatát, virágzását és elhanyaglását, kiemelve, hogy kerek egy századon keresztül élt, s hogy a mikor leszorult is a polemia, kurucz költészet és széppróza nyomása alatt, nem szűnt meg, mert még a XVIII. században is talál művelőkre, nem veszett ki egészen a mai időkig, s a nép között még most is él. Gyors felvirágzása, hosszú élete és századokra terjedő hatása hangosan szólnak ennek az iránynak a kedveltsége mellett.

Csalódás volna azt hinnünk, hogy ennek a kedveltségnek valami nagyon mélyre nyúló okai vannak, sőt inkább, oly szembe-tűnők azok, hogy kerestünk sem kell, maguk akadnak elénk. Természetes, hogy nem is lehetnek valami olyan nagyon mélyen fekvők, a milyeneket kevés ember ért meg, vagy ismer föl. Kedveltsége tényezőinek és okainak egészen a felszínen kell lebegniök, mert különben alig is lehettek volna általánosak,

alig is tehetnék volna általánossá, kedvelté a históriás éneket a nemzet minden rétegében. Valóban minden egyes ok oly szembeötlő, és egy központban, egy szóban találkozó, a mely egy szó megadja az énekek kedveltségének magyarázatát.

Ha azt mondom, hogy ez az irodalom azért lett kedvelté, mert *korszerű* volt, egy szóban foglaltam össze mindent, a mi közrejátszott emelkedésére, virágzására.

Korszerűsége abban állott, hogy kielégítette a nemzet összes szellemi igényét. Egy olyan felfordult korban könnyebben bomlik fel minden uralkodó viszony, a polgári szabadság, vallási béke, társadalmi rend, morál és törvények, szóval az egész ethikai világ. Az ilyen kornak sokkal nagyobb szüksége van egy szabad, független és bátor irodalomra, mint a törvényes állapotok korlátait át nem csapott időnek. Ilyenkor az irodalom szabja a törvényt, adja az irányt és határozza meg a morált. Az ilyen forrongó, zavaros időben a nép költői munkáiban nem tisztán csak szórakozást vagy mulattatást keres, de kutatja bennök az idők magyarázását, a tanulságot, a jobb jövővel való biztatást; lelkének oly táplálékát keresi, melyből erőt és kitaratást meríthet a továbbiakra, ha nem mást, legalább nyugalmat reméljen. Így voltunk a XIX. század első felében, s az egész korszakban, mely a históriás ének háttérét teszi. Amabban az irodalmi reform megelőzte és előkészítette a társadalmi és a politikait. A Szózat egy költői vezércikk, mely hazánknak a múlt nagyságára alapított reményeit, jövőjét fejtegeti. Az irodalom minden téren kezdi újításait, szakítani akar az elmaradt korok minden nehézkes viszonyával, ezek között első sorban az idegen nyelvekkel, melyek saját hazai nyelvét békóba verik. Általánossá lett a gondolat: „nyelvében él a nemzet“, és minden törekvés e gondolat elérését célozza. Ezért lelkesül az akadémiaért, ezért követeli a tanítás, törvénykezés és törvényhozás magyar nyelvét. Keresi a régi magyar nyelvet, mely a leendőnek alapja, s vele együtt a régi viszonyokat, a lefolyt idők történetét. Ebből merít lelkesedést és reményt a jövőre, a nemzeti nagyságra, melynek elérésére minden eszközt megragad. Az irodalomban hozzák elő az új eszméket, és vitatják meg azokat. A nemzet mohón várja az új lapot és könyvet, belőlök ismeri meg a világ és hazája állását, eszméiket magáévá teszi

vagy elveti — a szerint határozza el magát és lép az európai kulturának számára megnyitott és legalább egyelőre kevesek által járt ösvényére. Hasonlóképen a XVI. században is. A nemzet a kétely és bizonytalanság örvényei szélén állott, meg volt döbbenve és nem tudta merre forduljon, mit reméljen, abban a zavart korszakban, melynek annyiféle törekvése, oly sok érdeke volt, melyek mindenikében a nemzeti romlás egy-egy csirája lappangott — mint az előző fejezetek egyikében magyarázni megkíséreltük. Előállottak énekszerzői és elkezdtek szép ének-szóban csepegtetni szívébe az idők tanúságát, Tinódi nyíltan és bátor lélekkel emeli fel szavát az urak ellen, őszintén kimondja, hogy mindennek oka az uri rend széthúzása, nemcsak vádolja is őket az ország romlásáért, de meg is inti nemesen, őszinte lélekkel. A prédikátorok összehasonlításokat tesznek Jehova kiválasztott népe, a zsidók és a magyarok istenének kedvelt népe, a magyarok között. A zsidó történetből kiszakított példákkal magyarázzák a nemzet helyzetét, világítják közviszonyait. Azokból vonják le a tanúságot és a jövőre való kilátást. Valóságos irodalmi typológiákat írnak, a mint a lezajlott kor kivéste kőbe az ó-szövetség történetében visszatükröző eseményeket. Kikelnek nemcsak az urak ellen, de a nép ellen is, szemére hányják bűneit, vétkeit, hitetlenségét. Intik a jobb életre, az Istennek tetsző életre. És így mind a többi. Nemesak írói voltak az énekszerzők nemzetöknek, de valóságos tanítói, és reményében megtartói.

A nép hallgatott rájuk. Hogyne, hiszen papjai és tanítói voltak nemcsak könyveik által, de hivatalukban is, a templomban és az iskolában. Nem félt, hogy eltagadják a valót, hogy egyik vagy másik párt szolgái, ilyen vagy amolyan érdeket képviselnek, és nem a tiszta, hazafiúi szent érdeket. Mindettől nem tarthatott, hiszen ott látta őket naponkint a maga körében, beszélt velők, hozzájuk fordult ügyes-bajos dolgaiban. Közüle való nép, testéből való test volt énekszerzője, ismert szegény sorsú embertestvére, énekmondója. A hatalmasok ármánya nem fonta őket be észrevétlenül, és ha megtántorodott hazája igaz szeretete, vallása tartotta meg, hogy el ne essék. Így lehetett az az irodalom független, így lehettek művelői a nemzet érző idegei, mint már említettük, de így lehetett korszerű is műve-

irányuk az új hité volt. Így lett az énekirodalom szelleme protestáns az írók helyzete által, és mert ezek a papok a nép gyermekei, tanítói, pásztorai voltak, egészen a nép emberei, az irodalom is szükségképen népivé lett és azonfelül független. A kit, mint Tinódit is, helyzete a főrangúakhoz kötötte, hazaszeretete tette függetlenné. Népies lett felfogása és nyelve által. Mind a két tényezőt az írók helyzete határozta meg — a népből sarjadtak és közte éltek. Különösen érdekes az énekek nyelve. Számos hangtani és alaktani jelenséget őrzött meg ez az irodalom, melyre még nem fordítottak figyelmet. De a magyar elbeszélő stylus sokkal többet nyer a régi nyelv tősgyökeres kifejezéseivel, közmondásával, melyeket megőrzött. Ebben a három tényezőben, hogy az irodalom protestáns szellemű, hazafias, független és népies volt, van a históriás énekek korszerűsége meghatározva. Ez a korszerűség ily módon lehetett alapjává a históriás énekek kedveltségének. Szolgált a nemzeti és vallási eszmét, teljesen függetlenül, népies modorban és nyelvben, melyet mindenki megértett és mely nem volt senkinek sem idegen, mint az előző századok latinsága.

Ettől a kortól kezdődik az a mély és igaz szövetség, melyben a magyar nemzeti érzés, és a protestáns, különösen a kalvinista egyház, három századon keresztül élt. Ekkor köttetett az az irodalom művelői által, a kik érzésükben magyarok és hitőkben protestánsok voltak, s e két tulajdonságot magukból az irodalomba ültetvén át, a nyelv művelésére és a nemzetiség ébren tartására. Nagyon sajnos körülmény, hogy a magyarság erre a mély szövetségre hosszú ideig volt rászorúlva, de örvendetes, hogy, ha már szüksége volt reá, legalább megvolt.

A korszerűvé lett históriás énekirodalomnak két jelentékeny missiója volt, az egyik a társadalomban, a másik az irodalomban. Amannak öre és fentartója lett, emennek összekötő kapcsa az 1526-ot megelőző és az 1600-at követő állapota között. Első missióját úgy töltötte be, hogy megvilágította a zavaros korszak sötét korviszonyait, midőn reá mutatott a romlás okára és megmutatta az utat, mely a nemzetet abból kivezeti, midőn túrni, bízni és remélni tanított, midőn tudott vigasztalni és lelkesíteni, midőn sikra szállott a vétkek és bűnök ellen, midőn krónikása

lőinek helyzete által. Az énekszerző legjobban tudhatta mire van szüksége népének, mit óhajt, legjobban érezte, mi bántja, mi nyomja lelkét, legjobban is tudta kielégíteni szükségeit. Így azután képes volt arra, hogy hangot adván a panasznak, vigasztaljon, kifejezést a vágynak, reményt nyújtson, s látván a kedvet is mulattasson, szórakoztasson.

Szivesen fordult hozzájuk minden rendű és rangú. Ha mulattatásra vágyott elgyötrött kedélye, Pyramus és Thisbe szép történetével szolgált neki, vagy Argyrussal Tündérországba vitte, hol megszűnik az élet keserősége. Ha vigasztalást kívánt neki-búsult szive, nem maradt a nélkül, azt is megtalálta. Griseldis szomorú sorsa is jóra fordult, Titus és Gisippus szorongatását öröm követte, Apollonius királyfi is boldogan halt meg. Mindezek az ő helyzetében voltak és mégis szerencsére fordult állapotuk, miért ne fordulhatna az övé is — gondolhatta magában. Ha megrendült hitét akarta megerősíteni: megbízott papja szavában, ki nemcsak a szószéken, de irataiban is az Isten jóságát emlegette, kegyelmességét magyarázta és megbocsátással biztatta. Ha csüggedni készült nemzeti reménye, rámutatott Mátyás és apja, János dicsőségére, elővette a hún atyafiságot — hogy olyan nagyon távolról, a messze múltból is ragyogtassa a nagyság sugarát. A múltra vetette a jövőt és a jelent magyarázván, szívesen buzdította a nádudvari, egri, szikszói stb. győzelmek emlegetésével. De nem feledte el nemzete elé tartani tükörül a tatárjárás szomorú korát, bizonyosságául annak, hogy a visszavonó nép miként lett hazájában hontalan.

Ez az irodalom mindent magába egyesített, és a nemzet minden igényének megfelelt. Sajátságosan foglalta össze a bibliai történeteket és a mulattató irodalmat a nemzeti élet eseményeivel. És épen ez által lett korszerűvé. Tudott szolgálni a nemzetnek bármi tekintetben, mulattatott ha kellett, ha szükség volt rá oktatott és lelkesített. Ennek az irodalomnak protestáns irányúnak kellett lennie, mert a kor is protestáns volt, melybe teljesen beleillett; de függetlennek is kelle lennie, mert különben nem szólhatott volna a nemzet egészéhez, az is volt. Protestáns iránya és függetlensége egytívé forrtak az írók helyzete által, és az írók hazaszeretete által. Az írók legnagyobb részt az új vallás papjai és tanítói voltak, természetes, hogy szellemök,

irányuk az új hité volt. Így lett az énekirodalom szelleme protestáns az írók helyzete által, és mert ezek a papok a nép gyermekei, tanítói, pásztorai voltak, egészen a nép emberei, az irodalom is szükségképen népivé lett és azonfelül független. A kit, mint Tinódit is, helyzete a főrangúakhoz kötötte, hazaszeretete tette függetlenné. Népies lett felfogása és nyelve által. Mind a két tényezőt az írók helyzete határozta meg — a népből sarjadtak és közte éltek. Különösen érdekes az énekek nyelve. Számos hangtani és alaktani jelenséget őrzött meg ez az irodalom, melyre még nem fordítottak figyelmet. De a magyar elbeszélő stylus sokkal többet nyer a régi nyelv tősgyökeres kifejezéseivel, közmondásával, melyeket megőrzött. Ebben a három tényezőben, hogy az irodalom protestáns szellemű, hazafias, független és népies volt, van a históriás énekek korszerűsége meghatározva. Ez a korszerűség ily módon lehetett alapjává a históriás énekek kedveltségének. Szolgált a nemzeti és vallási eszmét, teljesen függetlenül, népies modorban és nyelvben, melyet mindenki megértett és mely nem volt senkinek sem idegen, mint az előző századok latinsága.

Ettől a kortól kezdődik az a mély és igaz szövetség, melyben a magyar nemzeti érzés, és a protestáns, különösen a kálvinista egyház, három századon keresztül élt. Ekkor köttetett az az irodalom művelői által, a kik érzésükben magyarok és hitükben protestánsok voltak, s e két tulajdonságot magukból az irodalomba ültetvén át, a nyelv művelésére és a nemzetiség ébren tartására. Nagyon sajnos körülmény, hogy a magyarság erre a mély szövetségre hosszú ideig volt rászorulva, de örvedetes, hogy, ha már szüksége volt rá, legalább megvolt.

A korszerűvé lett históriás énekirodalomnak két jelentékeny missiója volt, az egyik a társadalomban, a másik az irodalomban. Amannak öre és fentartója lett, emennek összekötő kapcsa az 1526-ot megelőző és az 1600-at követő állapota között. Első missióját úgy töltötte be, hogy megvilágította a zavaros korszak sötét korviszonyait, midőn reá mutatott a romlás okára és megmutatta az utat, mely a nemzetet abból kivezeti, midőn tűrni, bizni és remélni tanított, midőn tudott vigasztalni és lelkesíteni, midőn síkra szállott a vétkek és bűnök ellen, midőn krónikása

lett a múlt dicsőségének és a jelen erényeinek, midőn terjesztette a műveltséget és meghonosította a nyugat eszméit.

Irodalmi küldetésének azzal tett eleget, hogy a hallgató közönséget olvasó közönséggé tette, és megismertetvén azzal a nyugati irodalom irányait, állását, előkészítette a prózai elbeszélés föllépését. Az irodalmat felszabadította a vallás eszményei és felfogása alól, bár megtartotta még az oktató, moralizáló elemeket, melyeket már csak a prózai irodalom tudott egészen kirekeszteni a mulattatás mellől.

Mind a két feladatát megoldotta a históriás ének; kalauza volt a nemzetnek viharos századában, fejlődési foka az irodalomnak és a művelődésnek. Maradandó nyomot hagyott maga után, százados emlékei még ma is élnek, nyomait maig sem takarta el annyi, szenvedésben eltelt század. Egy bizonyossággal több, hogy nemzetünk ezredéves múltja korántsem volt sivár és kietlen az irodalomban, hogy bármilyen kicsinyesnek látszó volt is szellemi életünk elfolyt ideje, még sem lehet arról lenézve, megvetően szólni. Mert a mely irodalom korának élt és korában hatott, az megérdemli tiszteletünket és elismerésünket. A históriás ének pedig megtette, beváltotta a mi rá várt és így méltó arra, hogy az utókor ne kicsinyeskedjék rosszas verseléséért, hanem adja meg elismerését. Gondoljon arra, vajha ne érje nemzetét ismét olyan idő, melyben a históriás ének szerepére megint szükség legyen — az idők és körülmények szerint megváltozott alakjában, megint hozzája forduljon vigasztalásért, enyhülésért, hitért, reményért. — Nem lehet tudni, mi következik, de örvendhetnék, ha a XVI. századhoz hasonló korban egy olyan nemzeti érzésű, lelkes írósereg támadna, milyenek az ének-szerzők, a nemes *prédikátorok* és *scholamesterségen* levők, vagy a *lantosok* és *literatusok* voltak. *)

*) Czikkiró Úrnak ezen nagy gonddal és tanulmánynyal írt értekezését minden észrevétel nélkül adtuk. Megjegyezzük azonban, hogy több állításával és következtetésével nem értünk egyet s az eltérő fölfogásnak készséggel nyitunk tért folyóiratunkban.

Szerk.